

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ ΑΙΧΜΗΣ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ/ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΚΑΤΑ
 ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΥΕΧ^α ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΑ ΕΠΑΓΩΓΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ
 ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΩΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Κωνσταντίνος Σ. Γιαννακός

Στο παρόν άρθρο, συνδυάζονται οι υλικές μαρτυρίες, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (ΥΕΧ), και για το τεχνολογικό επίπεδο της Μινωικής/Μυκηναϊκής Ελλάδος, ηπειρωτικής ενδοχώρας-νήσων-Κρήτης, και η εικόνα που αναδύεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα της ευρύτερης περιοχής της Μικράς Ασίας, της Χώρας του Χάττι, της Κύπρου και της Αιγύπτου, για να εξαχθούν συμπεράσματα αναφορικά με τις διεθνείς σχέσεις και ανταλλαγές. Αυτή η περίοδος, αφ' ενός μεν οικονομικής άνθησης/ευμάρειας με προκλητική κατανάλωση και στρατιωτική επέκταση, αφ' ετέρου δε, συνάμα, παρακμής και εξασθένησης της ισχύος, μελετώνται σε σχέση με την ικανότητα των Μυκηναίων Ελλήνων για διεξαγωγή υπερπόντιων επιδρομών. Τα ευρήματα στα στρώματα καταστροφών της Τροίας VI/VIIa εξετάζονται για να διαπιστωθεί εάν ένα από τα στρώματα αυτά είναι συμβατό με τον Τρωικό Πόλεμο, ενώ μία πρωιμότερη χρονολόγηση προτείνεται. Τα αποτελέσματα συγκρίνονται με τις περιγραφές της αρχαίας Γραμματείας ώστε να ιχνηλατηθούν συμβατότητες ή ανακολουθίες προς τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Εισαγωγή

Η Τεχνολογία και τα «προϊόντα» της, όταν έρχονται στο φως από αρχαιολόγους, είναι αδιάψευστοι μάρτυρες του τεχνολογικού επιπέδου για κάθε εποχή και τόπο. Ιδιαίτερα η τεχνολογία αιχμής και, γενικότερα, μια προωθημένη τεχνογνωσία/know-how είναι, κατά τη γνώμη μου, αποφασιστικής σημασίας, αφού οι «Μεγάλες Δυνάμεις» τις χρησιμοποιούν για να αυξήσουν τον πλούτο και τη στρατιωτική τους υπεροχή. Η αξιολόγηση των αρχαιολογικών ευρημάτων τεχνολογίας αιχμής και προωθημένης τεχνογνωσίας/know-how, κάθε εποχής, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα αναφορικά με τη φύση του διεθνούς εμπορίου και των διεθνών σχέσεων και μπορούν επίσης να συσχετισθούν με μαρτυρίες από την αρχαία Γραμματεία. Οι κατασκευές μεγάλης κλίμακας έργων όπως και η παραγωγή πολύτιμων και σπάνιων μετάλλων, όπως ο άργυρος και ο σίδηρος, κατά τη διάρκεια της ΥΕΧ, υλοποιούνταν

^α ΥΕΧ= Ύστερη Εποχή του Χαλκού

μέσω «τεχνολογίας αιχμής» και προωθημένης τεχνογνωσίας. Η διερεύνηση σχέσεων, πολέμων, συμμαχιών και ανταλλαγών, όπως καταγράφονται στα αρχαιολογικά ευρήματα και τη Γραμματεία, για ειρηνικές και πολεμικές δραστηριότητες, καθώς επίσης και η διάχυση τεχνολογίας και τεχνογνωσίας μας βοηθά να φθάσουμε σε συμπεράσματα, όσον αφορά την ιστορία συγκεκριμένων εποχών.

Κατασκευές Τεχνολογίας Αιχμής στη Μινωική/Μυκηναϊκή Ελλάδα

Οι Μίνες, Μινωίτες και Μυκηναίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν προωθημένη τεχνολογία αιχμής και τεχνογνωσία «μηχανικού», από την έναρξη της πρώιμης Μεσο-Ελλαδικής/ΜΕ (αρχίζει περί το 2200/2100 π.Χ.), ή ακόμη ενωρίτερα. Σχεδόν κάθε οικισμός, από τη νεολιθική εποχή, χρησιμοποιούσε 2 μέτρων πάχους οχυρωματικά τείχη ήδη από τη μέση-τρίτη χιλιετία, στη Λέρνα, περί το 2500 π.Χ., στη Σύρο περί το 2200 π.Χ., στην Αίγινα περί το 2100 π.Χ. (Palyvou 2005a· Tassios 2008). Από την Υστερο-Μινωική/ΥΜ ΙΑ (Σ.Σ.: αρχίζει περί το 1700/1600 π.Χ.) η τεχνολογία ξεστής/λαξευτής λιθοδομής ήταν δημοφιλής/κοινή σε όλες τις οικίες στο Ακρωτήρι και στην Κρήτη (Palyvou 1999). Η φέρουσα ικανότητα ενός λίθινου τοίχου αυξάνει με το πάχος. Αυτή είναι τεχνική γνώση που αποκτάται από την εμπειρία, ή τη μέθοδο δοκιμής-και-λάθους¹. Η ανάπτυξη –χίλια χρόνια μετά τη μέση-τρίτη χιλιετία– τειχών 3 μέτρων πάχους στην Τίρυνθα και 5 ή 7 μέτρων στις Μυκήνες, ακόμη αργότερα, φαίνεται ότι αποτέλεσε μία φυσική/κανονική διαδικασία (Tassios 2008· Palyvou 2005). Αυτή η διαδικασία βαθμιαίας ανάπτυξης της φέρουσας ικανότητας ενός τείχους, με την αύξηση του πάχους του, αποτελεί κανονική/συνηθισμένη τεχνογνωσία για τους «Μηχανικούς»: έπρεπε να κατασκευάσουν τις εξωτερικές πλευρές της τοιχοποιίας σε ελαφρά μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ τους και να αυξήσουν το «γέμισμα» εντός του σώματος της λιθοδομής, για να την ενισχύσουν ώστε να φέρει βαρύτερα φορτία. Εν τούτοις, απαιτείται ένα εμπνευσμένο πνεύμα μηχανικού, για να σχεδιασθεί και να κατασκευασθεί μία κατασκευή κατάλληλη να γεφυρώσει μεγάλα ή ευρέα ανοίγματα, όπως ο τριδιάστατος θόλος με εκφορά, που χρησιμοποιήθηκε στους θολωτούς τάφους. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται μία υψηλού επιπέδου τεχνολογική γνώση και δεξιοτεχνία. Οι Μυκηναίοι «Μηχανικοί» χρησιμοποίησαν επιτυχώς την ισόδομη ξεστή/λαξευτή λιθοδομή στην κατασκευή μεγάλων κυψελωτών θολωτών τάφων με την τεχνική της εκφοράς

¹ Για την εμπειρική και εμπνευσμένη ικανότητα των Μυκηναίων «Μηχανικών»: Cremasco/Laffineur 1999· Hope-Simpson/Hagel 2006, 24.

(Palyvou 2009) και κατασκεύασαν οικοδομήματα με ωμόπλινθους, που παρουσιάζουν αντοχή σε σημερινούς όρους 3-5 N/mm², πολύ υψηλότερη από την αντοχή (περίπου 3 N/mm²) σημερινών οπτοπλίνθων/τούβλων χαμηλής ποιότητας². Ο αψιδωτός θόλος με εκφορά στο Φουρνί, της Κρήτης, χρονολογείται στην ΠΜ ΙΙ, περίπου 2900-2300 π.Χ.³, η τεχνογνωσία/know-how επεκτάθηκε στη Μεσσηνία όπου οι πρώτοι *θολωτοί* τάφοι ανήκουν στην ύστερη ΜΕ και στον Κακόβατο, στην ΜΕ ή πρώιμη ΥΕ Ι (Treuil *et alii* 1996, 354-357). Αναφέρονται επίσης μικρότεροι θόλοι στο Γεωργικό και στο Κορυφάσιο (Tassios 2008). Οι *θολωτοί* τάφοι στις Μυκίνες έχουν κατασκευασθεί ακόμη και πριν το 1520 π.Χ., για τους βασιλείς και τους στενούς τους συγγενείς⁴.

Ο δομικός/στατικός υπολογισμός του «Θησαυρού του Ατρέα», με τη Μέθοδο Πεπερασμένων Στοιχείων/FEM, έδωσε μέγιστες θλιπτικές και εφελκυστικές τάσεις περίπου 0,74 N/mm² και 0,17 N/mm² (Askouni *et alii* 2008), που συνεπάγονται γραμμική ελαστική συμπεριφορά χωρίς να αναμένεται καμμία βλάβη. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν από το δομικό/στατικό υπολογισμό (με FEM) του *θολωτού* τάφου του Θορικού στην Αττική, τα οποία «τονίζουν μερικές από τις εμπνευσμένες επιλογές που έγιναν από τους Μυκηναίους αρχιτέκτονες σε αυτά τα αξιόλογα μνημεία»⁵.

Για τη χρονολόγηση του «Θησαυρού του Ατρέα», αναφέρονται ευρήματα της ΥΕ ΙΙΑ1-ΥΕ ΙΙΑ2 στον δρόμο του τάφου, κεραμικά θραύσματα στο απόθεμα του βόθρου της ΥΕ ΙΙΑ1, μαρτυρία ότι είχε επαναχρησιμοποιηθεί (Cavanagh/Mee 1999). Αυτό μας εξασφαλίζει ένα κατώτατο χρονολογικό σημείο (*terminus ante quem*), αφού η επαναχρησιμοποίηση του τάφου χρονολογείται την ΥΕ ΙΙΑ1-ΥΕ ΙΙΑ2.

² Για το Ακρωτήρι: βλ. Palyvou *et alii* 2001. N= Newton, είναι η μονάδα Δύναμης στο σύστημα SI· N = kg.m/sec², δηλαδή ένα Newton ισούται με το γινόμενο ενός χιλιογράμμου μάζας πολλαπλασιασμένο με τη μονάδα επιτάχυνσης (ένα μέτρο μήκους ανά δευτερόλεπτο –μονάδα χρόνου– στο τετράγωνο).

³ Dickinson 2003, 49: χρονολογηθείς από τον Σακελλαράκη. «Η όλη κατασκευή του θόλου του τάφου Γ, μέχρι την κορυφή του (λίθι της κλείδας), είχαν κατασκευασθεί με λίθινους (με εκφορά) δακτυλίου, και χρονολογείται στην ΠΜ ΙΙΙ· ο θολωτός τάφος Β χρονολογείται στη ΜΜ ΙΑ, ως κατώτατο χρονολογικό σημείο (*terminus ante quem*)· ο θολωτός τάφος Ε χρονολογείται στην ΠΜ ΙΙΑ»: Sakellarakis/Sakellarakis, 1997, 181-182, 169, 187.

⁴ Mylonas 1983, 168: οι θόλοι των Κυκλάπων, του Επάνω Φούρνου, του Αγιόσθου.

⁵ Cremasco/Laffineur 1999· Treuil *et alii* 1996, 354-357: οι τάφοι χρονολογούνται ΜΕ-ΥΕ. Αυτό οδηγεί συμπερασματικά σε μία μέση χρονολογία 1550 π.Χ..

Η Μινωική αρχιτεκτονική διαδόθηκε πέραν της Κρήτης (Shaw 2009· Palyvou 2005b, 185-188): στο Ακρωτήρι της Θήρας, στη Φυλακωπή της Μήλου (ΥΜ Ι ή ΥΚ Ι), στην Τριάντα της Ρόδου (ΥΜ ΙΑ), στην Πύλο της Μεσσηνίας, στο Μενελάϊο της Σπάρτης (ΥΕ ΙΙ-ΥΕ ΙΙΙ), στις Μυκίνες και στην Τίρυνθα, όπου η πρώτη αίθουσα του Θρόνου χρονολογείται στη ΜΕ-ΥΕ Ι το αργότερο, αφού το Μεγάλο *Μέγαρον* με τα πρώτα οχυρωματικά τείχη κατασκευάστηκαν στην ΥΕ ΙΙΙΑ, κατά τη διάρκεια του πρώιμου 14ου αιώνα⁶.

Στη Μεσσηνιακή Πύλο, επηρεασμένη από τα Μινωοποιηθέντα σε υψηλό βαθμό Κύθηρα, μερικοί τοίχοι από ξεστή/λαξευτή λιθοδομή, που ανευρέθησαν από τον Μπλέγκεν/Blegen, ταυτοποιήθηκαν από τον Κλάους Κίλλιαν/Klaus Killian ως ανήκοντα σε ένα Μινωικό, ή επηρεασμένο από Μινωικά, «Κρητικό» οικοδόμημα, που χρονολογήθηκε στην ΥΕ ΙΙ/πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΑ1. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι ένας διπλούς πέλεκος «σημάδι του κτίστη», στην όψη ενός δόμου όπως και σημάδια διπλού-πελέκεος χαραγμένα στους δόμους του *στομίου* του θολωτού τάφου στα Περιστέρια (Πύλου). Μια γύψινη ζωφόρος με τρίγλυφα και ημι-ρόδακες στην Τίρυνθα, οι συνεχείς σπείρες της πρόσοψης του «Θησαυρού του Ατρέα», και το γύψινο τρίγλυφο και ο ημι-ρόδακας της Τίρυνθας, ομοιάζουν σε στοιχεία από την Κνωσό (Shaw 2009).

Οι Μυκηναίοι/Μινύες είχαν επίσης κατασκευάσει έργα ελέγχου πλημμυρών και ανάκτησης γης, σε πολλές τοποθεσίες στην ηπειρωτική ενδοχώρα της Ελλάδος, με, πιο τυπικό (παράδειγμα), την «αποξήρανση» της λίμνης Κωπαΐδος (Tassios 2006a· 2006b· 2008· Knauss 2002· Palyvou 2009), όπου ο Σπυρόπουλος⁷ έφερε στο φως κεραμικά θραύσματα της ΜΕ περιόδου, από τα Μυκηναϊκά φράγματα, που ακόμη και σήμερα διατηρούνται. Επί πλέον, Μυκηναϊκά έργα προστασίας από πλημμύρες, με την εκτροπή του ποταμού Αλφειού, υπήρχαν στην Ολυμπία (Tassios 2008· Knauss 2002). Όσον αφορά εγκαταστάσεις αποχετεύσεων και υγεινής, έχουν έλθει στο φως συστήματα παγίδων νερού (σιφόνια) και οσμών (ξεθυμάστρες) σε ανάκτορα και οικίες πολιτών στο Ακρωτήρι, συγκρίσιμα με αυτά των σύγχρονων οικιών, όπως εκείνα που χρησιμοποιούνται από τον 19ο αιώνα μ.Χ. και μετά (Palyvou 1997). Συζητείται επίσης ότι, ένα

⁶ Papademetriou 2001· Maran 2012· Hope-Simpson/Hagel 2006, 226: «Η δεξιοτεχνία των Μυκηναίων στη Μηχανοτεχνία/Engineering αρχικά αποκτήθηκε ως γνώση από τους Μινωίτες».

⁷ Iakovides 1997· Tassios 2008, 12: «αυτή η προωθημένη τεχνολογία και η πρώτη φάση των έργων αναπτύχθηκαν από το μέσον της 2ης χιλιετίας π.Χ.», 14-15: φωτογραφίες των φραγμάτων.

^{7a} Giannakos 2015, 758: για τη σημασία της συμμετοχής των θεών και το τεχνολογικό επίπεδο των Μυκηναίων.

–πιθανά– τεχνητό λιμάνι στην Πύλο, της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου με χρονολόγηση ραδιενεργού άνθρακα το 1350 π.Χ., περιλαμβάνεται μεταξύ των υδραυλικών έργων των Μυκηναίων (Hope-Simpson/Hagel 2006, 211).

Οι μαρτυρίες, που προκύπτουν από το προαναφερθέν υλικό, μπορούν να συνδυασθούν με τις μαρτυρίες από την αρχαία Γραμματεία. Τα τείχη της Τροίας λέγεται ότι είχαν κτισθεί από τους θεούς Απόλλωνα και Ποσειδώνα, σε συνεργασία με έναν θνητό, το βασιλιά της Αίγινας Αιακό, ο οποίος είχε στενές σχέσεις με τους Κρήτες που αποίκησαν την Τροία^{7a}. Τα τείχη της Τίρυνθας λέγεται ότι είχαν κατασκευασθεί από τους Κύκλωπες για τον Ακρίσιο. Οι Κύκλωπες, οι θεοί κατασκευαστές/μεταλλουργοί, ήσαν τμήμα της προ-Ολυμπιακής τριάδος «Τιτάνες, Κύκλωπες, Εκατόγχειρες», στην προϊστορική Ελλάδα⁸, και ήσαν επίσης οι φορείς της τεχνολογίας σε μυθολογικές αφηγήσεις. Εν τούτοις, –αν ακολουθήσουμε τον Στράβωνα: «Κύκλωπες, που ήλθαν έπειτα από πρόσκληση εκ της Λυκίας και κέρδιζαν τα προς το ζειν από την δεξιοτεχνία/τέχνη τους»⁹–, θα πρέπει να γίνει εύκολα αντιληπτό ότι οι Κύκλωπες αντιπροσωπεύουν μία εργατική δύναμη που εισήχθη (στην Ελλάδα) για να κτίσει τα τείχη.

Τεχνολογία στην παραγωγή μετάλλων

Η παρουσία αργύρου στην ανατολική ΠΜ Ι Κρήτη εκπλήσσει (Muhly 2008). Υπάρχουν μαρτυρίες για εντατική εκμετάλλευση, επεξεργασία και παραγωγή αργύρου και μολύβδου από τα ορυχεία της περιοχής του Λαυρίου, από την ύστερη Νεολιθική, Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, Μέση Εποχή του Χαλκού, έως την Ύστερη Εποχή του Χαλκού¹⁰. Ένα εργαστήριο κυπέλλωσης από την ύστερη-4η χιλιετία π.Χ. (Πρωτο-Ελλαδική-Ι/ΠΕ Ι), ανεσκάφη και εκατοντάδες θραύσματα λιθαργύρου (ένας μεταλλευτικός τύπος οξειδίου του μολύβδου) ανεκτήθησαν (ο λιθάργυρος, (του αργύρου), λαμβάνεται ως υποπροϊόν του διαχωρισμού του αργύρου από τον

⁸ «Νόηση, Τεχνολογία, Φυσικές Δυνάμεις», το «ισόπλευρο τρίγωνο» της «αποκαλυφθείσας θεότητας»: βλ. Tassios 2005· 2008· 2001.

⁹ Οι αποκαλούμενοι *Γαστερόχειρες* (κυριολεκτικά «χέρια-κουλιές»): Str. 8.6.11/373· Apollod. 2.2.1· also: B. *Od.* 11.75-79, Paus. 2.25.8.

¹⁰ Tzahili 2008, 10-11. Muhly 1997, 28, 32: «Υπήρχε εκμετάλλευση αργύρου στο Λαύριο από τη μέση-τρίτη χιλιετία π.Χ.», παραθέτοντας τον Spitaels P., στην υποσημείωση 7. Stos-Gale/Gale/Houghton 1995, 130: «για τον Μυκηναϊκό/Μινωικό κόσμο, η κύρια πηγή μολύβδου, αργύρου και χαλκού ήταν το Λαύριο». Η Stos-Gale (1982) υποστηρίζει ότι το Λαύριο φαίνεται ότι ήταν η δεσπόζουσα πηγή για τα ευρήματα των Λακκοειδών Τάφων/Shaft Graves στις Μυκήνες.

μόλυβδο), με μαρτυρίες της διαδικασίας του διαχωρισμού του αργύρου από τον αργυροφόρο μόλυβδο (Kakavogianni *et alii* 2006, 78-79). Καθορισμένες ποσότητες μετάλλου εχρησιμοποιούντο ως μέσον ανταλλαγών στις προ-νομισματικές κοινωνίες (Michailidou 2005· 2008).

Σιδερένια σφραγιστικά δακτυλίδια ανευρέθησαν στα Δενδρά και στην Πύλο με περιεκτικότητα νικελίου κυμαινόμενη από 2-11 τοις εκατό, με προέλευση από μετεωρίτες ή από νικελιούχα μεταλλεύματα, όπως της Λάρυμνας, της Εύβοιας και της Σκύρου (Varoufakis 1999). Σιδερένια σφραγιστικά δακτυλίδια, στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών, χρονολογούνται μεταξύ του 15ου και του 13ου αιώνα π.Χ.. Ο σίδηρος –σύμφωνα με πινακίδες από το Ακκάδ– είχε αξία έξι φορές υψηλότερη από τον άργυρο (Varoufakis 2005). Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο σίδηρος –ως ένα υπερπολύτιμο μέταλλο– είχε ήδη χρησιμοποιηθεί στην Κρήτη από το πρώτο μισό του 17ου αιώνα π.Χ., όπως επιβεβαιώνουν τα ευρήματα από μία ανθρωποθυσία στα Ανεμόσπηλια –κοντά στις Αρχάνες –, όπου ο ιερέας φορούσε ένα επισιδερωμένο αργυρό δακτυλίδι. Επί πλέον, ο σίδηρος συναντάται σε υστερότερες βασιλικές ταφές στη Μινωική Κρήτη (Sakellarakis/Sakellarakis 1991).

Τα ευρήματα όπλων και πανοπλιών στους τάφους Μυκηναίων στην Κρήτη οδήγησαν τους αρχαιολόγους να τους ονομάσουν «τάφους πολεμιστών». Οι άνθρωποι που ετάφησαν σε αυτούς τους τάφους μπορεί να αντιπροσωπεύουν μια τοπική κοινότητα, η οποία επεξέτεινε την εξουσία της υιοθετώντας νέες μεθόδους μάχης. Τα προϊόντα τεχνολογίας αιχμής συνήθως προσφέρουν υπεροχή και ανωτερότητα του οπλισμού στους «διοκτήμες» του (οπλισμού) στις μάχες. Οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι παρήγαγαν και χρησιμοποιούσαν τρομερά όπλα και για πόλεμο και για κυνήγι. Δεν εμπορεύονταν τα όπλα τους και μόνο σπάνια έδιναν τα ξίφη τους ως δώρα: η παρουσία τους (των όπλων) που έχει ανευρεθεί πολύ μακριά από τον τόπο προέλευσής τους μπορεί δύσκολα –ή και καθόλου– να εξηγηθεί ως αντικείμενο εμπορίου (Sandars 1963).

Περίοδοι οικονομικής άνθησης και παρακμής στα ανακτορικά κέντρα

Τα μεγάλα προγράμματα κατασκευής *θολωτών* τάφων και άλλων τεχνολογικών έργων αναλαμβάνονταν σε εποχές οικονομικής ευμάρειας. Για να κτισθεί ο Θησαυρός του Ατρέα, σπίτια κατεδαφίστησαν, χιλιάδες τόννων βράχων και θραυσμένων βράχων ανεσκάφησαν και μετακινήθηκαν, ογκόλιθοι από ασβεστόλιθο και κροκαλοπαγή πετρώματα εξορύχθηκαν και μεταφέρθηκαν με οχήματα, περίτεχνοι λίθοι εστάλησαν με πλοίο, από άλλα μέρη της Ελλάδας,

και ειδικευμένοι τεχνίτες εργάστηκαν επί πολλούς μήνες για να τελειώσουν το έργο, το οποίο απαιτούσε δεκάδες χιλιάδες ανθρωπο-ημέρες, που δαπανήθηκαν στην προσπάθεια αυτή. (Cavanagh 2008, 337· Voutsaki 2012, 104). Τα αγαθά, στους τάφους της ΜΕ III-ΥΕ I περιόδου, περιλαμβάνουν συλλογές υλικού πολιτισμού, που υποδεικνύουν (υψηλά) επίπεδα οικονομικής ευμάρειας, κοινωνικής πολυπλοκότητας, καλλιτεχνικής επιρροής αλλά και πλούσιες κοινωνικές ομάδες (Shelton 2012) και αποκαλύπτουν μία αναδυόμενη υψηλή αριστοκρατία/ελίτ στις Μυκήνες, πιθανά, το αποτέλεσμα της Μυκηναϊκής στρατιωτικής επιτηδειότητας αυτής της περιόδου (Colburn 2007· French 2012· Voutsaki 2005· Wiener 2007, 10-11).

Μία σειρά καταστροφών των κύριων ανακτρικών κέντρων έλαβε χώρα στην περίοδο από το 1400 έως το 1050/1030 π.Χ. (Middleton 2010· Giannakos 2012, 221-222· Sherratt 2001, 234: «μία κατάρρευση τραπουλόχαρτων των ανακτόρων της ηπειρωτικής ενδοχώρας, στην ΥΕ IIIA2-IIIΒ Ελλάδα»). Οι διαδικασίες κατάρρευσης της πρώιμης Μυκηναϊκής Ελλάδας στην ΥΕ IIIA1 μπορεί να προκλήθηκε από στρατιωτικές συγκρούσεις και ακολουθήθηκαν από την ίδρυση των ανακτόρων και την ανάδυση μιας αυστηρότερης ιεραρχικής τάξης, όπως αντικατοπτρίζεται στα ταφικά έθιμα (Niemeier 2005). Από την ΥΕ IIIA έως την ΥΕ IIIΒ αφιερώνονται μικρότερες προσπάθειες και λιγότεροι πόροι στην κατασκευή των τάφων, ενώ τα αντικείμενα κύρους λείπουν εντελώς στους θαλαμοειδείς τάφους. Τα ανάκτορα οικοδομούνται και επανοικοδομούνται παντού στην ηπειρωτική ενδοχώρα, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, και αρκετές ευρέως διαδεδομένες, αλλά εντοπισμένες, καταστροφές ακολουθούνται συνήθως από ανοικοδομήσεις σε μαζική κλίμακα (Cavanagh 2008· Kelder 2010, 99· Shelton 2012). Πιο λεπτομερώς (Middleton 2010):

Κατά τη διάρκεια της ΥΕ AIII A1 στις Μυκήνες, η Οικία του Κεκλιμένου Επιπέδου/the Ramp House ανακατασκευάστηκε, γεγονός που υποδηλώνει κάποιου είδους προηγηθείσες ταραχές· στην Πύλο, υπήρξε καταστροφή στο ανάκτορο· η Κνωσσός υπέστη μια σειρά καταστροφών· στη Λακωνία η έπαυλη 2 εγκαταλείφθηκε. Στην ΥΕ IIIA2, στις Μυκήνες το Υπόγειο με Κίονες/the Pillar Basement, το ανάκτορο και πολλές Οικίες κατεστράφησαν (η Οικία Πέτσα, η Οικία της Δεύτερης Κυκλώπειας Ταράτσας/πεζούλας, η Οικία του Οινεμπόρου και η Οικία του Μολύβδου [της ράχης του Ατρέα], ίσως από σεισμό [:]) [Middleton 2010: σύμφωνα με την Mountjoy]. Η Οικία του Κάδμου στη Θήβα καταστράφηκε επίσης στην ύστερη-ΥΕ IIIA2 ή στην πρώιμη-ΥΕ IIIΒ, ενώ άλλα τμήματα της Καδμείας ήσαν σε χρήση μετέπειτα, και την ίδια εποχή στην Τίρυνθα ανακατασκευάστηκαν κτίρια (επίσης: Dakouri-Hild 2012, 698-702). Στην

Ιωλκό, τμήματα κτιρίων χρονολογούμενων από τον 15ο αιώνα π.Χ., ένα των οποίων έχει ταυτοποιηθεί ως το Ανάκτορο της Ιωλκού, είχαν καταστραφεί από μία ισχυρή πυρκαϊά στην ΥΕ ΙΙΑ (επίσης: Adrimi-Sismani 2007, 164, 168, 175). Κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΑ2 ή της ΥΕ ΙΙΒ1 ανακατασκευάστηκε το Ανάκτορο της Πύλου.

Οι καταστροφές, των οποίων διαθέτουμε τις (υλικές) μαρτυρίες σε ολόκληρη τη Μυκηναϊκή Ελλάδα από την ΥΕ ΙΙΑ2 και μετά, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο επαγωγικό συμπέρασμα ότι από περίπου το 1350 π.Χ. τα Μυκηναϊκά ανάκτορα βίωναν μία περίοδο οικονομικής ευμάρειας, αύξησης πληθυσμού, αλλά την ίδια περίοδο καταστροφές στα ανακτορικά κέντρα χωρίς μαρτυρίες πλούσιων προσφορών στους τάφους, υποδηλώνουν μια βαθμιαία κατάπτωση της δύναμης (Middleton 2010· Voutsaki 2005· 2001) και μία βήμα-το-βήμα πτωχοποίηση της Ελλάδας.

15ος-14ος αιώνες π.Χ.: ευρήματα στο Χάττι και ο Μυκηναϊκός Κόσμος

Ένα Μυκηναϊκού τύπου Β μπρούντζινο ξίφος ήλθε στο φως στη Χαττούσα, χρονολογούμενο στην περίοδο του Τουνταλίγια/Tudhaliya II, όπου μνημονεύεται η νίκη του επί της Άσσουβα/Ασία (η οποία συμπεριλαμβάνει και τη Βιλούσιγια/Φίλιος και την Ταρουΐσα/Τροία), που αναφέρεται στα Χρονικά του. Αυτό το ξίφος πιθανότατα ανήκε στη λεία που πήραν από ένα Μυκηναίο στρατιώτη. Επί πλέον του ξίφους αυτού, ανευρέθησαν επίσης ποικίλα αντικείμενα Μυκηναϊκής επιρροής και αρκετά κείμενα, που οδηγούν σε επαγωγικά συμπεράσματα για δραστηριότητες μελών των Μυκηναϊκών βασιλικών οικογενειών, βαθειά στη Μικρά Ασία και στην Αλάσιγια/Κύπρο (Giannakos 2012, 17-42):

- Ένα αργυρό δοχείο που αναφέρει την κατάκτηση της Ταρβίζα/Τροίας από ένα βασιλιά Τουνταλίγια (II).
- Ένα, Μυκηναϊκού τύπου, μπρούντζινο ξίφος στη Σμύρνη και ένα στην Κασταμονή, χρονολογούμενα περίπου στην ίδια εποχή,
- Μία Μυκηναϊκή μπρούντζινη αιχμή στη Νίγδη που επιμαρτυρεί προωθημένη τεχνολογία των 14ου-13ου αιώνων π.Χ.,
- Ένα κεραμικό αγγείο με απεικόνιση ενός πολεμιστή από το Αιγαίο (;) που φορά οδοντόφρακτο κράνος από δόντια αγριόχοιρου στη Χαττούσα χρονολογούμενο περί το 1400 π.Χ.,

- Θραύσματα τοιχογραφιών Μυκηναϊκής τεχνικής στο Μπουγιούκκαλε (Χαττούσα). Οι δημοσιευθείσες έγχρωμες φωτογραφίες, των θραυσμάτων, οδηγούν στη σύνδεση της εικονογραφίας της Χαττούσα με τη (Μυκηναϊκή) ζωγραφική της Εποχής του Χαλκού στις Μυκήνες, στην Τελ-ελ-Ντάμπα, στην Κάτνα και στο Τελ Κάμπρι (Brysbaert 2008, 101-102, 108, 155).
- Εισαγόμενη Μυκηναϊκή κεραμική ΥΕ ΙΙΑ2 στο Μασάτ Χιογιούκ, σε περιβάλλον ΥΕ ΙΙΒ και
- Λίγα Μυκηναϊκά κεραμικά θραύσματα στη Χαττούσα και στο Κουσακλί που καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα του κτισίματος των εστιών, όπως επιμαρτυρείται σε Μυκηναϊκά ανάκτορα επίσης, όπως περιγράφεται σε τελετουργικό κείμενο του Τουνταλίου ΙV, ανασυγκροτημένο από παλαιότερες πηγές.

Το Κατηγορητήριο του Μαντουβάττα, που περιλαμβάνει διπλωματικές νότες ότι κατά τη βασιλεία του Τουνταλίου ΙΙ, ο Ατταρισσίγια, ένας μικρότερος τη τάξει ηγεμών της Αχχιγιάβα τον οποίον οι Χετταίοι δεν θεωρούσαν ως Βασιλιά¹¹ (δηλαδή Άναξ/κτα), έχοντας 100 άρματα μαζί του, πολέμησε εναντίον ενός Χεττιτικού στρατού στη νοτιο-ανατολική Μικρά Ασία και εκτελούσε επανειλημμένες¹² επιδρομές εναντίον της Λούκκα και της Αλάσιγια/Κύπρου. Μία επιστολή, ενός βασιλιά της Αχχιγιάβα προς έναν βασιλιά των Χετταίων, αναφέρει ότι κατά τη βασιλεία του Τουνταλίου ΙΙ, ο «(α-)Κα-γκα-μού-να-ας/(α-)Κα-ga-mu-na-aš», ο Βασιλιάς της Αχχιγιάβα, εξουσίαζε τα νησιά, μετά από ένα δυναστικό γάμο, με μία πριγκίπισσα της Άσσουβα. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι, στη Γραμμική Β, ο Αγαμέμνων θα πρέπει να μεταγράφεται είτε ως: $\text{𐀀} \oplus \text{𐀑} \text{𐀒} \text{𐀓} \text{𐀔} = \text{a-ka-me-mo-no/α-κα[ή γα]-μέ-μο-νο}$, (χρησιμοποιώντας το συλλαβόγραμμα $\oplus = \text{κα/γα}$) είτε πιθανότερα ως: $\text{𐀀} \text{𐀑} \text{𐀒} \text{𐀓} \text{𐀔} = \text{a-*gja-me-mo-no/α-γκγια-μέ-μο-νο}$, (χρησιμοποιώντας το συλλαβόγραμμα $\text{𐀑} = \text{za}$, που προφερόταν ως *kja/*κγια, ή *gja/*γκγια¹³), που ομοιάζει πάρα πολύ στο α-κα-γκα-μού-να της Χεττιτικής πινακίδας (επίσης Giannakos 2013, 429). Ανακαλούμε

¹¹ Güterbock 1997b, 207. Beckman/Bryce/Cline 2011, 97-98: «μπορεί να μην τον έβλεπαν ως Βασιλιά...ένας Μυκηναίος υψηλής κοινωνικής τάξης». Bryce 2005, 129-130: «μάλλον δεν ήταν ένας επίσημα αναγνωρισμένος βασιλιάς της Χώρας της Αχχιγιάβα». Gurney 1990, 21: «πιθανά ένας Αχαιός Έλληνας αρχηγός φυλής». Ο Τουνταλίου ΙΙ, σε αυτό το άρθρο, είναι πάντοτε Ι/ΙΙ, ακολουθώντας τον Bryce (2005).

¹² Για το «επανειλημμένες»: Güterbock 1997a, 200.

¹³ Για το συλλαβόγραμμα $\text{𐀑} = \text{za}$: Ventris/Chadwick 1956, 44. Ruijgh 1967, 244-245 (§ 209), 210. Bernabé/Luján 2008, 220. Morpurgo-Davies 1988, 79-80. Για την μεταγραφή του θέματος «μνων» ως *mo-no* στη Γραμμική Β, βλέπε: Promponas 1990, 18. Ventris/Chadwick 1956, 46. Duhoux 2008, 360. Ruijgh 1967, 24-25.

στη μνήμη μας ότι, ο Αγαμέμνων («πολλῆσιν νήσοισι καὶ Ἄργεϊ παντὶ ἀνάσσειν» (Hom. *Il.* 2:108)/ «ήταν Βασιλιάς/Αναξ σε πολλές νήσους και σε ολόκληρο το Ἄργος») επέστρεφε στις Μυκήνες φέρνοντας μαζί του την Κασσάνδρα, πριγκίπισσα της Τροίας (μέλους της Ἄσσουβα), η οποία του είχε γεννήσει δύο γιουούς τον Τηλέδαμο και τον Πέλοπα (ο Παιανίας [Paus. 2.16.6.4-2.16.7.3] περιγράφει τους τάφους της Κασσάνδρας και των δύο παιδιών).

Μία Αναφορά Μαντείου (της εποχής του Τουνταλίου ΙΙ), «αφορώσα τον εχθρό ηγεμόνα της Αχχιγιά», ο οποίος –σχεδόν σίγουρα– είναι ο Ατταρισίγια που επιμαρτυρείται στο Κατηγορητήριο.

Η Συνθήκη του Αλάκσαντου αναφέρει ότι ο Λαμπάρνα είχε κατακτήσει την Ἀρζαβα και τη Βιλούσα. Μετέπειτα, η Ἀρζαβα άρχισε πόλεμο και η Βιλούσα/Ἰλιος «απεστάτησε από το Χάττι». Ακόμη πιο μετά, ο Τουνταλίου (ΙΙ) εξεστράτευσε εναντίον της Ἀρζαβα αλλά «δεν εισήλθε στην Βιλούσα», αφού «οι κάτοικοι (της Βιλούσα) ευρίσκονταν ~~αληθινά~~/ειλικρινά σε ειρήνη με τους Βασιλείς του Χάττι από μακρυνά, [και] έστελναν κανονικά [σε αυτούς αγγελιαφόρους]». Η Συνθήκη δεν αναφέρει την Αχχιγιάβα, πιθανά επειδή οι Χετταίοι δεν θεωρούσαν την Αχχιγιάβα ως σοβαρή δύναμη εκείνην την εποχή, περίπου το 1285 π.Χ. (Kelder 2010, 27, υποσημείωση 74· Bryce 1989· Freu/Mazoyer 2011, 90-102).

Επί πλέον, ο Μουρσίλι ΙΙ κατέκτησε τη Μιλλαβάντα/Μίλητο περί το 1316 π.Χ., και ο Αχαιός ηγεμόνας δεν αντέδρασε, γεγονός που απεικονίζει μία σοβαρή εξασθένιση της Αχχιγιάβα, μετά περίπου το 1320 π.Χ. (Beckman/Bryce/Cline 2011, 272· Kelder 2010, 27, υποσημείωση 74).

15ος-14ος αιώνες π.Χ.: Ευρήματα στην Αίγυπτο και ο Μυκηναϊκός Κόσμος

Καταγεγραμμένες σχέσεις μεταξύ της Αιγύπτου και του Αιγαίου εμφανίζονται από τον 20ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον Τουταγχαμών, περίπου 2000-1330 π.Χ.. Μινωικά ευρήματα οδηγούν στο επαγωγικό συμπέρασμα ότι Κρητικοί καλλιτέχνες/τεχνίτες εργάζονταν στην Ἄβαρι/Τελ-ελ-Ντάμπα. Εντυπωσιακές έγχρωμες τοιχογραφίες με ακροβάτες σε δάση φοινίκων, ταυροκαθάπτες πλαισιωμένους από ημι-ρόδακες, σχέδια λαβυρίθων και γρύπες εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αχμόζε –ύστερη 2η Ενδιάμεση Περίοδος/πρώιμο Νέο Βασίλειο [??]– παρόμοιες με εκείνες στα Κρητικά Μινωικά Ανάκτορα, πιθανά οδηγώντας στο επαγωγικό συμπέρασμα ότι μία από τις συζύγους του ήταν Κρητικής προέλευσης¹⁴. Η χρήση

¹⁴ Ο Bietak (1995) πρότεινε ένα γάμο πολιτικής ως εξήγηση των Μινωικών βασιλικών εμβλημάτων στην Ἄβαρι, όπως ο πελώριος εμβληματικός γρύπας, παρόμοιος με το γρύπα της Αίθουσας Θρόνου στην Κνωσσο

σπασμένων κογχυλιών Μιούρεξ/Murex που ανευρέθησαν εντός του πολτού του ασβεστοκονιάματος της Θήρας και της Τελ-ελ-Ντάμπα, οι τεχνικές της προετοιμασίας του ασβεστοκονιάματος και της ζωγραφικής, όπως και η τεχνική των με πίεση χαραγμένων γραμμών κανάβου για τη δημιουργία επαναλαμβανόμενων σχεδίων δεν είναι Αιγυπτιακή, αλλά Μινωική (Bietak/Marinatos/Palyvou 2007, 68). Ο πέλεκυς του Αχμόζε και το εγχειρίδιο της Ααχοτέπ ήταν διακοσμημένα με Αιγαιακά σύμβολα, όπως υποδεικνύεται από τη Μινωική μορφή του γρύπα¹⁵.

Δώρα από τους (N)/Τανάγια –κατά το 42ο έτος του Τούθμωση III– καταγράφονται σε κατάλογο: «..αρχηγός] της Τανάγια: Άργυρος: μία κανάτα με την τεχνουργία των Κεφτιού/Κρητών μαζί με σιδηρά αγγεία»¹⁶, υποδεικνύοντας μια προωθημένη τεχνολογία-σιδήρου στην Μυκηναϊκή Κρήτη [συνεπώς (N)/Τανάγια] εκείνην την εποχή. Ο σίδηρος σε αυτό το πρώιμο στάδιο ήταν ένα ακραία σπάνιο αγαθό, δύσκολο στην επεξεργασία του (Kelder 2010, 36, 105· Lucas 1948· Ogden 2000) και συνεπώς η χρήση του απαιτούσε τεχνολογία αιχμής. Υπάρχουν επίσης αναφορές σε σιδερένια δώρα προς το Φαραώ στις πινακίδες της Αμάρνα (Lucas 1948· Moran 1992, EA 22, 25· Ogden 2000). Μετά την απόκρουση της παλαιάς θεωρίας περί Χεττιτικού μονοπωλίου του σιδήρου κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. (Sandars 2001· Muhly 2006), θα μπορούσε επαγωγικά να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο σίδηρος εισήχθη αρχικά και επεξετάθη ως πολυτελές μέταλλο, θέση την οποία το μέταλλο διετήρησε και μετέπειτα ως

(Bietak/Marinatos/Palyvou 2007, 86). Βλέπε και Redford 2006, 192· Cline 2004, 239· Strange 1980, 51· Shaw 2000.

¹⁵ Bietak 1995· Warren (1995): «το εγχειρίδιο της Ααχοτέπ και ο πέλεκυς του Αχμόζε είναι διακοσμημένα με Αιγαιακή συμβολική πληροφορία ενώ τα κύρια θέματα/μοτίβα του πέλεκου συνδυάζουν την Αιγυπτιακή κατάρκτηση των Υκσώς διά του μέσου (καλλιτεχνικής έκφρασης) ενός Αιγαιακού τύπου θέματος/μοτίβου, της Μινωικής μορφής του γρύπα». Mumford (2001): «ένα εγχειρίδιο με νιέλλο από τον τάφο της βασίλισσας Ααχοτέπ, που έλκει την καταγωγή του από το Αιγαίο».

¹⁶ Ο Redford (2003, 96, υποσημείωση 226) μεταφράζει «σίδηρος» και αναφέρεται στη σπανιότητα μιας τέτοιας παραγωγής. Breasted (2001a, 217, note c): «By 3», μεταφράζοντας «σίδηρος». Strange (1980, 96, note b): «σίδηρος» παραθέτοντας τον Harris και Graefe, και αμφιβάλλει αν «b3z» θα μπορούσε να είναι σίδηρος, αν και προφανώς πρέπει να είναι κάποιο μέταλλο. Ο Cline (2009, 110, 114) και ο Panagiotopoulos (2009): «σίδηρος (ή χαλκός (;))». Ο Kelder (2010, 36, υποσημείωση 105), αναφέροντας γραπτή επικοινωνία με M. Raven: «φαίνεται ότι η ανάγωση 'σίδηρος' για το 'bia' είναι τώρα ευρέως προτιμώμενη». «da-na-jo=Danajo=Δανάϊος=Δαναός, ανεγνώσθη στις πινακίδες Db1324, V1631 της Κνωσσού»: Ventris/Chadwick 1956, 417. Ηχεί πολύ κοντά στο (N)Τανάγια των Αιγυπτιακών ιερογλυφικών.

πιθανή συνέπεια της πραγματικής έλλειψης κασσιτέρου ακόμη δε και χαλκού. Στον τάφο του Τουταγχαμών, ανευρέθησαν αρκετά σιδηρά αντικείμενα¹⁷.

Ο περίφημος Κατάλογος του Αμενχοτέπ III στο Κομ-ελ-Χετάν αναφέρει τους Κεφτιού/Κρήτες, τους (N)/Τανάγια και τις πολύ γνωστές τοποθεσίες του Αιγαίου: Αμνισός, Κνωσσός, Κυδωνία, Μυκήνες, Θήβα, Ίλιον¹⁸ κ.λπ.. Οι στενές σχέσεις του Αμενχοτέπ με τους Αχαιοούς ηγεμόνες είναι εμφανείς από τα κατάλοιπα του ανακτόρου του στη Μαλκάτα και τις πλάκες του από φαγεντιανή στις Μυκήνες (Philips 2007). Ο Αχενατόν έκανε δύο πολέμους εναντίον των Χετταίων στη Συρία πριν από το έκτο και κατά το δέκατο-πέμπτο έτη της βασιλείας του, όπως ένα *ταλατάτ* αποκάλυψε, επιτρέποντας στον Schulman να θεωρήσει ότι: «είναι ένα γεγονός που επιτρέπει πιθανολογήσεις για μία πιθανή ‘συμμαχία’ με τους Μυκηναίους» (Schulman 1988· Coleman/Manassa 2007, 198-199), πιθανά Μυκηναίους μισθοφόρους.

Βαρεία οπλισμένοι βόρειοι μισθοφόροι εμφανίζονται σε Αιγυπτιακές επίσημες καταγραφές και οι επιδρομές πειρατών, Ντένεν, Λούκκα και Σέρντεν είχαν καταστεί τόσο σοβαρές από τη βασιλεία του Αμενχοτέπ III, ώστε οι Αιγύπτιοι κατασκεύασαν παράκτια οχυρά και οργάνωσαν περιπολίες στα στόμια του Νείλου (Redford 1992, 242· 2006, 196· Shaw 2000, 322·

Coleman/Manassa 2007, 203· Breasted 2001b, 338). Αυτό το γεγονός κατά τη διάρκεια της εποχής του Αμενχοτέπ III θυμίζει και τους δύο Ατρείδες, τον Αγαμέμνονα και τον Μενέλαο, όπως περιγράφεται από τον Όμηρο και τον Στράβωνα, οι οποίοι είχαν ξεχωριστά (ο καθένας) επισκεφθεί ή/και επιδράμει στην Κύπρο, στο Λεβάντε και στην Αίγυπτο –ο Οδυσσεύς επίσης

¹⁷ Coleman/Manassa 2007, 77, 240, υποσημείωση 148: το σιδερένιο εγχειρίδιο που ανευρέθη στον τάφο δεν είχε παραχθεί από σίδηρο μετεωριτών· Lucas 1948· Muhly 2006· Ogden 2000.

¹⁸ Karetsou/Andreadaki-Vlazaki/Papadakis 2000, 246· Strange (1980, 22, note 9) με παραπομπές σε παλαιότερες δημοσιεύσεις· ο Cline (2004· 2009, 115) και ο Macqueen (2001, 162-163, note 30) πιστεύουν ότι αυτές οι μεταγραφές δεν είναι καθόλου σίγουρες και ότι πιθανά, για τους Αιγυπτίους, το «wṛj» αποτελούσε τμήμα είτε της «kftiw/Κεφτιού» είτε της «tny/(N)/Τανάγια». Latacz (2004, 131): Waleja-Elis/Βάλεγια-Ελις. Ο Kelder (2010, 38, note 111) αναφέρεται στον Goedicke: Αυλίσ. Cline/Stannish (2011): η μεταγραφή Ίλιον πιθανά θα πρέπει να παραβλεφθεί και είναι είτε Έλεια στην Κρήτη είτε Αυλίσ. Kozloff 2012, 211: πιθανά Τροία. Για μια πιθανή μεταγραφή του Αιγυπτιακού «wṛj/wi-ry/βιργι» σε Γραμμική Β: ανεγνώσθη σε μία πινακίδα της Κνωσσού wi-ro=Ίλος/Ίρος (Ventris/Chadwick 1956, 427, KN As1516)· ένας Ίλος ήταν ο ιδρυτής του Ιλίου και ένας άλλος Ίλος ήταν βασιλιάς των Τεύκρων και γιός του Δάρδανου: «ο τόπος του» (Ruijgh 1967), π.χ. wiro/ῤI-λο: wi-ri-jo/ῤI-λι-γιο ή wi-ro-(s)i-jo/ῤI-λο-(σ)i-γιο· παράβαλε Βιλούσιγια/Wilusiya.

έκανε επιδρομές στην Αίγυπτο– (Hom. *Il.* 4:120-137/225-230/350-355· Od.4:81-91· Str. Geogr. 1:2:32:32-40), και όχι από κοινού σε ομάδες, όπως οι μετέπειτα Λαοί της Θάλασσας¹⁹.

Μετά τη βασιλεία του Τουταγχαμών, οι (N)/Τανάγια δεν αναφέρονται πλέον από τα Αιγυπτιακά αρχεία (Kelder 2010, 46, 85· Wachsmann 1987, 125· Cline 2009, 37-41, 113-116). Αυτό επίσης συνεπάγεται ότι η (N)/Τανάγια είχε σημαντικά εξασθενήσει μετά περίπου το 1351/1331 π.Χ., όπως τα Χεττιτικά αρχεία απεικονίζουν για την Αχχιγιάβα.

Υπήρξε «Ροή Τεχνολογίας και Τεχνογνωσίας»;

Στην πινακίδα Kbo 3.57, ο βασιλιάς Χάντιλι/Hantili υπερηφανεύεται ότι οχύρωσε τις πόλεις και την Χαττούσα. Μερικοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι ήταν ο Χάντιλι I, 1590-1560 π.Χ., και ομιλούν για ροή τεχνολογίας από την ανατολή στη δύση (Maner 2012· Seeher 2006) αφού οι πύλες εξόδου/αιφνιδιασμού στο «Poternenmauer» στο Μπογκάζκιοϊ/Χαττούσα» χρονολογούνται τον 16ο αιώνα π.Χ. και τα αψιδωτά τόξα (προφανώς με εκφορά) εμφανίζονται στην Αργολίδα μόνο την ΥΕ ΙΙΙΒ. Προφανώς υπάρχει κάποια παρανόηση, λαμβάνοντας υπ' όψη ότι (πέραν των παραπάνω χρονολογήσεων):

- 1.- ο Χετταίος βασιλιάς της πινακίδας είναι ο Χάντιλι , περί το 1450 π.Χ., αφού εκείνη την εποχή οι λαοί Κάσκα επετέθησαν και κυριεύσαν τη Χαττούσα και το Νέρικ, το τελευταίο μάλιστα παρέμεινε υπό την κυριαρχία τους μέχρι τον Χαττούσιλι/Hattušili III, δύο αιώνες αργότερα²⁰,
- 2.- Οι πρώτοι κυψελωτοί *θόλοι*, χρονολογούμενοι την μέση/ύστερη τρίτη χιλιετία π.Χ., εμφανίσθηκαν πριν τον σχηματισμό του βασιλείου του Χάττι (περί το 1650 π.Χ.),
- 3.- στον τομέα του Πολιτικού Μηχανικού οι τριδιάστατοι κυψελωτοί *θόλοι* οι οποίοι «φέρουν τεράστιο βάρος γαιών», με τέλειο ταίριασμα λίθων (ένα φύλλο χαρτιού δεν εισέρχεται στους αρμούς των λίθων) που γεφυρώνουν πολύ μεγαλύτερα ανοίγματα (14,5 m), είναι πολύ περισσότερο περίπλοκο να σχεδιασθούν, να κατασκευασθούν και να διατηρηθούν επί χιλιετίες, από τη διδιάστατη αψίδα των πυλών αιφνιδιασμού ή τις «σήραγγες» εντός των τειχών (άνοιγμα

¹⁹ Giannakos 2012, 68. Redford, 1992, 246, 244 note 19: «Ενώ ο Αμενόφις ΙΙΙ και ο Ραμής ΙΙ αντιμετώπισαν μεμονωμένες ομάδες, η κατάρρευση της Μυκηναϊκής εποχής» –προφανώς ακριβώς πριν και μετά το 1200 π.Χ.– «ανάγκασε τις κοινότητες να συνεννωθούν σε προσωρινή βάση».

²⁰ Bryce 2009, 298· 2005, 113, 420 note 75, επίσης Schuler· Freu/Mazoyer/Klock-Fontanille 2010, 163-164, επίσης Onofrio Carruba· Collins 2007, 42.

2m), οι οποίες φέρουν μόνον το «νεκρό βάρος» τους, με το ανώμαλο, άτεχνο ταίριασμα των λίθων (Giannakos 2015),

4.- οι διδιάστατες αψίδες, εντός του σώματος των τειχών της Τίρυνθας με τη δημιουργία κενού χώρου εντός της μάζας των τειχών, εμφανίζονται για πρώτη φορά ως «σύλληψη μηχανικού», στη Φυλακωπή της Μήλου, κατά την ύστερη Νεολιθική ή την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (Tsountas 1928, 15, 30-34· Hope-Simpson/Hagel 2006, 111· για χρονολόγηση του οχυρωματικού τείχους και των «κελλιών»του: Whitelaw, 2005, 49-51)

5.- Στο Κιάφα-Θήτι, στην Αττική, οι οχυρώσεις, που χρονολογούνται την ΥΕΙ-II (η οποία αρχίζει περί το 1620/1580 π.Χ.), «περιέχουν χαρακτηριστικά όπως ‘θύρες αιφνιδιασμού’ και ράμπα» (Hope-Simpson/Hagel 2006, 27), και

6.- η Φυλακωπή, η Αγία Ειρήνη στην Κέα και η Κρήτη είχαν οχυρώσεις ή κατασκευές, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως σχετιζόμενες με την ανάπτυξη των Μυκηναϊκών οχυρώσεων (Hope-Simpson/Hagel 2006, 26-27).

Οι υλικές μαρτυρίες για τους Μινωίτες/Μυκηναίους Έλληνες από τις γειτονικές δύο άλλες Μεγάλες Δυνάμεις²¹, το Χάτι και την Αίγυπτο, απεικονίζουν εύλογα μία «αντίθετη ροή τεχνολογίας», από τη δύση προς την ανατολή. Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να υπογραμμισθεί ότι για τις Μυκηναϊκές νωπογραφίες/ frescoes από τη Χαττούσα «η κατεύθυνση μεταφοράς τεχνολογίας φαίνεται να κατευθύνεται από τη δύση προς την ανατολή και η περιορισμένη δημοσιότητα που έχει δοθεί σε αυτά τα θραύσματα είναι η πιθανότατη αιτιολογία γιατί αυτές οι ζωγραφικές ποτέ δεν ελήφθησαν υπ’ όψη σε σχέση με τις Αιγαιακές ζωγραφικές αλλά ούτε και στις συζητήσεις για την μεταφορά τεχνολογίας» (Brysaert 2008, 155, 102, 156-165).

Μετάβαση από τον 15ο στον 14ο αιώνα π.Χ.: υλικές μαρτυρίες από την Κύπρο

Οι μαρτυρίες από τα Χεττιτικά αρχεία περιγράφουν «επανελημμένες» επιδρομές του Ατταρισίγια (του ηγεμόνα της Αχχιγιά) εναντίον της Κύπρου από τη Λυκία. Αφήνοντας στην άκρη τη γνώμη ότι (Güterbock 1997a) «το κείμενο δεν ομιλεί για κατάκτηση, και οι επιδρομές

²¹ Ο Kelder (2010, 44) περιγράφει σε μία άριστη ανάλυση γιατί οι Μυκηναϊκές Πολιτείες στην Ελλάδα παρουσίαζαν τα χαρακτηριστικά μιας «αυτοκρατορίας»· η ανάλυση παρατίθεται και γίνεται αποδεκτή και από τους Beckman/Bryce/Cline (2011, 6). Ο Bryce (υπό-έκδοση/forthcoming) επίσης: «Υπήρχε προφανώς υψηλός βαθμός διασυνδεσιμότητας μεταξύ των Μυκηναϊκών κέντρων, και προφανέστατα από καρού εις καιρόν ένα από αυτά εξασκούσε κάποια μορφή ηγεμονικού ρόλου, για στρατιωτικούς ή εμπορικούς σκοπούς, ως ένα είδος πρώτου μεταξύ ίσων». Βλ. Kelder 2013.

δεν μπορεί να αναμένεται ότι έχουν αφήσει χειροπιαστά ίχνη», θα πρέπει να εξετασθούν οι μαρτυρίες από την Κύπρο. Το νησί υπέστη μία σειρά καταστροφών περί το 1400 π.Χ. (Åstrom/Åstrom 1972, 769-81· Dikaios 1971, 501-15· Doxey 1987), την εποχή του Ατταρισσίου: η Έγκωμη κατεστράφη περί το 1425 π.Χ., ξανακτίστηκε και καταστράφηκε ξανά το 1375 π.Χ.: το Κούριον κατεστράφη από πυρκαϊά. Το Φλαμούδι, η Νιτοβίικλα και οι Νικολίδες εγκατελείφθηκαν σε μία χονδρικά σύγχρονη εποχή. Όποια και να ήταν η αιτία των Κυπριακών καταστροφών, συνέβησαν σε μια χρονική στιγμή αμέσως πριν από μια αξιοσημείωτη Μυκηναϊκή άφιξη/εισοδή (επίσης Knapp 2008, 255-256), πιθανά περιλαμβάνουσα ακόμη και προσωρινό έλεγχο του νησιού (όπως οι Åstrom/Åstrom²² πίστευαν²³), η οποία θα πρέπει να είχε συμβεί χονδρικά περί τη χρονολογία της καταστροφής της Κνωσσού περί το 1375 (Porham 1970, 85). Πέραν τούτου, κατά τη διάρκεια αυτής και της προηγηθείσης περιόδου ένα δίκτυο οχυρών κατασκευάστηκε στη βορειοδυτική (απέναντι στην ακτή της Λυκίας) και τη βορειοανατολική πλευρά της Κύπρου, κατά μήκος της πεδιάδας της Μεσαορίας, ως αμυντικές κατασκευές εναντίον «εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών» (Peltenburg 1996, 31-35· Knapp 2013, 433-434, 460). Επί πλέον, μία από είτε την Άλασσα-Παλαιοταβέρνα ή την Καλαβασό-Άγιο Δημήτριο, που και οι δύο βρίσκονται σε ορεινές περιοχές, πρέπει να έγιναν το πολιτικό και διοικητικό κέντρο της Αλάσιγια/Κύπρου κατά τη διάρκεια των 14ου–13ου αιώνων π.Χ., αντικαθιστώντας την Έγκωμη στην ακτογραμμή²⁴. Αυτά τα αρχαιολογικά δεδομένα θα μπορούσαν να είναι συμβατά με επιδρομές περί το 1400 π.Χ., καταστροφές και προστασία με απόσυρση προς τις ορεινές περιοχές του νησιού. Περίπου πενήντα χρόνια αργότερα, ο βασιλιάς της Κύπρου έγραψε στο Φαραώ Αχενατόν (Moran 1992,

²² Åstrom/Åstrom 1972, 771-772· βλ. επίσης Doxey 1987, 306, 316.

²³ Σήμερα «ο προσωρινός έλεγχος του νησιού (από τους Μυκηναίους)» δεν είναι αποδεκτός, αφού έχουν αναπτυχθεί θεωρίες περί ετεραρχίας και ιεραρχίας (Knapp 2013, 442-444· Peltenburg, 1996· 2012).

²⁴ Knapp 2008, 152, η όλη συζήτηση, και στις σελίδες 249-258, μετανάστευση και η Αιγαική «Αποίκηση» της Κύπρου. Αυτή η γνώμη των Goren/Finkelstein/Na'aman 2004, βασισμένη σε πετρογραφικές αναλύσεις, σε εργαστήριο, πήλινων πινακίδων της Αλάσιγια που ανευρέθησαν στην Αμάρνα, δεν είναι πλήρως αποδεκτές σήμερα, παρά το ότι η εργαστηριακή τους δουλειά δεν έχει αποκρουσθεί από οιαδήποτε άλλη πειραματική επιστημονική δουλειά σε εργαστήριο, με την εξαίρεση αφηγηματικών επιχειρημάτων φιλολογικού περιεχομένου (Merillees 2011· Βλέπε επίσης Knapp 2013, 438, που σχολιάζει ότι ο σκοπός του Merillees πάντοτε είναι μόνον να υποστηρίξει ότι η Αλάσιγια των Αιγυπτιακών πινακίδων δεν είναι η Κύπρος. Ο Merillees είναι ο μόνος που διαφωνεί με αυτήν την ταύτιση, σύμφωνα με τον Hadjisavvas).

111, EA 38): «Άνδρες από τη Λούκι, χρόνο με το χρόνο αρπάζουν/seize²⁵ χωριά στη δική μου χώρα», οδηγώντας στο επαγωγικό συμπέρασμα ότι οι επιδρομές ακόμη συνεχίζονταν και πιθανά κάποιες περιοχές της Κύπρου δεν ευρίσκονταν πλέον υπό την κυριαρχία του βασιλιά. Οι παραπάνω αναφερθείσες μαρτυρίες μας υπενθυμίζουν την περίπτωση των Ατρείδων στον Όμηρο και στην αρχαία Γραμματεία: ο Κινύρης, ο βασιλιάς της Πάφου στην Κύπρο, έδωσε –ως δώρο φιλοξενίας– στον Αγαμέμνονα ένα θώρακα (Hom. *Il.* 11.18-23). Οι Ατρείδες θεωρούσαν ως δώρα φιλοξενίας/ξένια ακόμη και ακείνα τα αγαθά που είχαν αποκτήσει «με βία και λεηλασίες» από την Κύπρο και τις ακτές της (Str. 1.2.32/40). Ο Μενέλαος περιπλανιόταν επί οκτώ έτη, ερχόμενος στην Κύπρο, στο Λεβάντε και στην Αίγυπτο, όπου συγκέντρωνε πλούτη (Hom. *Od.* 4.81-91), όχι αποκλειστικά με ειρηνικά μέσα. Συνεπώς, η Ελληνική Γραμματεία επίσης αντηχεί επιδρομές στην Κύπρο, στην Αίγυπτο από τους Ατρείδες.

Προτείνουμε ότι «Ατταρισσίγια/Attarissiya» είναι η μεταγραφή του ονόματος «'Ατρείδης» στα Χεττιτικά²⁶. Αυτό συνεπάγεται μία υπόθεση εργασίας: την αναχρονολόγηση του Τρωικού Πολέμου στην εποχή του Ατταρισσίγια, περί το 1400 π.Χ.. Υποστηρικτική μαρτυρία μπορεί να ληφθεί από το γεγονός ότι η ιστορία της Τροίας είχε ήδη τραγουδηθεί σε εξάμετρα, κάποια χρονική στιγμή μετά το 1450 [μέχρι το 1050] π.Χ. (Latacz 2004, 267-274· Giannakos 2012, 114-119· Ruijgh 2011, 283-287· Nagy 2010, 131-146· Kirk 1962, 105-125). Στις επόμενες δύο παραγράφους, προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τον «Ατταρισσίγια» και τον «'Ατρείδη».

Το Λεξικό Liddell/Scott²⁷ Lexikon για τη λέξη Άτρεός παραπέμπει διασταυρωτικά στη λέξη Άτρεής με αιτιατική Άτρεά αντί Άτρεέα. Σε πινακίδες Γραμμικής Β²⁸ δύο λέξεις, για μία περιοχή, έχουν αναγνωσθεί: *a-ti-ri-ja/a-ti-ri-για* και *a-te-re-wi-ja/a-te-re-βι-για*^{28α}. Ο Ruijgh (1967, 175 §148, και note 393· 182 §154) υποστηρίζει ότι και οι δύο προέρχονται από ένα προ-

²⁵ Λεξικά Cambridge: seize=παίρνω κάτι γρήγορα και το διατηρώ ή το κρατώ· παίρνω χρησιμοποιώντας αιφνίδια βία/δύναμη. Oxford: αιχμαλωτίζω, παίρνω, λυμαίνομαι, γίνομαι κυρίαρχος, καταλαμβάνω, καθιστώ υποτελή, υποτάσσω, αποικίζω.

²⁶ Giannakos 2012, 32· 2013· 2015, 754. Είχε ήδη προταθεί από τον Barnett και από τον Brandestein (παράβαλε Page 1988, 30-31).

²⁷ Liddell/Scott, 1997, 431. Βλέπε επίσης TLG: Plato, Kratylus, 395, sec.b, l. 1.2, 7-10· Etymologicum Magnum Lexicogr., 165 l. 29-38.

²⁸ Οι λέξεις αναγνώστηκαν στις πινακίδες της Πύλου PY Aa 779, Cn 40,14, Ma 335,1 και σε μία σχεδόν κατεστραμμένη PY Vn 493 ως [...a-te?]-re-wi-ja (Ruijgh 1967, 304 §265).

^{28α} Το γράμμα w (όπως και εδώ στη συλλαβή wi) καταγράφει με λατινικούς χαρακτήρες το γράμμα δίγαμμα: Ϝ.

Ελληνικό θέμα ²⁹ που περιλαμβάνεται στη λέξη Άτρεύς³⁰ (η περιοχή του Άτρέα (:))· μεταγράφει τη λέξη *α-τι-ρι-για/a-ti-ri-ja* ως Άτριά και τη λέξη *α-τε-ρε-βι-για/a-te-re-wi-ja* ως Άτρηφιά. Η Μυκηναϊκή γλώσσα παρουσιάζει κατάληξεις σε *-εύς* στην ονομαστική ενικού των θεμάτων σε *-ηF*, αφού η κατάληξη *-ο-ιο/-ο-ια*, για αρσενικά/θηλυκά, είναι γενική ενικού (και *-i-jo* για πατρωνυμικά επίθετα³¹), δηλαδή με κατάληξη *-ῆφος* (Ruilgh, 1967, 37 §15, 73 §49, 87 §67). Η μεταγραφή για τον θεό Άρη, επίσης προ-Ελληνικό θέμα όπως το θέμα Άτρεύς, είναι *a-re/a-re* στη Γραμμική Β (πινακίδα KN Fp 14,2), αντί *a-te-re/a-te-re* στη λέξη Άτρεύς. Ο Ruijgh (1967, 87-88 §67) υποστηρίζει ότι ορισμένες λέξεις-δάνεια, από ανθρώπους ομιλούντες προ-Ελληνικά, παρουσιάζουν ειδικής φύσης προβλήματα. Έτσι, στην περίπτωση του Άρη η κλίση της λέξης στα έπη βασίζεται σε τρία διαφορετικά θέματα: Άρη- (π.χ. αιτιατική Άρην), Άρε(σ)- (π.χ. κλητική Άρες) και Άρη(φ)- (π.χ. γενική Άρηος³²). Το θέμα Άρεσ-/Άρεη μπορεί να ανευρεθεί στη δοτική Άρεί, με τη φωνητική απόδοση ενός δασυνόμενου φωνήεντος *i*. Τα δασυνόμενα φωνήεντα προφέρονταν με ένα προηγούμενο (από αυτά) *σ* ή *h/χ*³³: (σ)ι/Άρε(σ)ι ή (h/χ)ι/Άρε(h/χ)ι. Επί πλέον, ανευρίσκεται στο: *a-re-i-jo/a-re-i-γιο*=Άρείος/ Άρέ(σ)ι(j)ος· θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η κατάληξη *-i-jo* είναι η κατάληξη της (πατρωνυμικής) γενικής (του Άρεως). Με παρόμοιο τρόπο προσεγγίζουμε το προ-Ελληνικό θέμα *a-te-re/a-te-re* της λέξης Άτρεύς, πολύ όμοιας προς τη λέξη *a-re/a-re*, η οποία στη Γραμμική Β παρατηρείται με δύο θέματα, ένα με δίγαμμα στην λέξη *a-te-re-wi-ja/a-te-re-βι-για* και μία χωρίς δίγαμμα στην *a-ti-ri-ja/a-ti-ρι-για*. Το θέμα με το δίγαμμα φωνητικά αποδίδεται με ένα δασυνόμενο φωνήεν *i* (όπως στη λέξη *a-re*), δηλαδή με έναν ήχο στον οποίο προηγείται ένα *σ* ή *h/χ*. Συνεπώς η λέξη *a-te-re-wi-jo* θα

²⁹ Αυτό συνεπάγεται ότι το θέμα χρονολογείται από την εποχή πριν από την άφιξη των Ελληνικών φυλών στην ηπειρωτική ενδοχώρα της Ελλάδος. Είναι πολύ παλαιό θέμα πριν από τη γέννηση των Επών.

³⁰ Επίσης, Ventris/Chadwick, 1956, 178, λήμμα 45: «*a-te-re-wi-ja*: όνομα-τόπου· παράγωγο της λέξης Άτρεύς ;».

³¹ Για πατρωνυμικά σε *i-jo*, βλέπε Hooker 1994, 123 §145. Επίσης Ruijgh 1967, 206-207 §177· 265 §229: *α-ρε-ι-γιο/a-re-i-jo* (KN L 641,1· PY An 656,6), Άρείος=Άρεϊος, είναι θεονύμιο ή ανθρωπονύμιο που προέρχεται από το Άρης· είναι πολύ λιγότερο πιθανό να είναι πατρωνυμικό επίθετο (παραθέτοντας την αντίθετη άποψη του N. van Brock, RPh 34 (1960), 223 [σελ. 144 §229, note 224], υπέρ του να είναι πατρωνυμικό επίθετο). Garcia Ramon 2011, 229: ένα πατρωνυμικό επίθετο σχηματίζεται με την προσθήκη της κατάληξης *-i-jo/-ιος*, στο όνομα του πατέρα, καθαρή ένδειξη υψηλής (κοινωνικής) βαθμίδος, π.χ. *e-te-wo-ke-re-we-i-jo/e-te-βο-κλε-βε-ι-γιο*=γυίος του Etewoklewes/Ετεβοκλέβες/Ετεοκλή (Etewoklewe^h-ios). Melena 2014: *Aresjas/Άρεσιας*. Duhoux 2008.

³² Συμβατή προς το πιο πρόσφατο Άρεως: το θέμα στην κλασική Ελληνική είναι Άρεσ: Άρέ(σ)ι(j)ος→ Άρε(σ)ος→ Άρεως. Ruijgh 1967, 54-57· Melena 2014, 96.

³³ Βλ. Promponas, 1990, 39-42. Duhoux 2008, 355-356. Ruijgh 1967, 54-57. Melena 2014, 96.

μπορούσε επίσης να αντιπροσωπεύει τη γενική ενικού του προ-Ελληνικού θέματος Άτρε/ηφ: Άτρέως/Άτρέ-ιος (π.χ. Άγαμέμνων Άτρέως ή Μενέλαος Άτρέως) με έναν ήχο σ πριν από την κατάληξη της (πατρωνυμικής) γενικής *-i-jo*. Η μεταγραφή της λέξης Έτεοκλής/Έτεφοκλέφες/*e-te-wo-kle-we*, στα Χεττιτικά, είναι Ταβαγκαλάβα, με τροπή όλων των ε και ο της Ελληνικής λέξης, σε α στη Χεττιτική λέξη. Θα μπορούσαμε να συνάγουμε επαγωγικά ότι μια πιθανή μεταγραφή της λέξης *a-te-re-wi-jo/a-te-re-(σ)i-jo* στα Χεττιτικά θα μπορούσε πιθανά να είναι *a-ta-ra-wi-yo/a-ta-ra-(σ)i-jo/a* η προφορά του Ελληνικού δίγαμμα ρ –εκείνη την εποχή– θα μπορούσε να αποδίδεται στα Χεττιτικά με το διπλό šš της λέξης *a-tta-ri-šši-ya/a-tta-ri-ssi-ya*, που είναι κοντά στην πατρωνυμική γενική «Άτ(ε)ρε”-(σ)i-(j)ος/a-te-re-(s)i-jo=γυιός του Ατρέα» (*Aresjas/Αρεσγιας*, «του Άρη», υποσημείωση 31).

Τεχνολογία Αργύρου και Χετταίοι στον Τρωικό Πόλεμο;

Γνωρίζουμε ότι στο Χάττι, εντός της καμπύλης του Άλυος ποταμού, υπήρχαν εννέα ορυχεία αργύρου³⁴. Μέχρι 18.000 πινακίδεςπραγματεύονται εμπόριο αργύρου και κασσιτέρου, μεταξύ Νέσα/Κανές και Ασσούρ, κατά την περίοδο των Παλαιών Ασσυριακών Αποικιών στη Μικρά Ασία. Επίσης αναφέρονται ορυχεία αργυρομεταλλευμάτων στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας (Yener 1986, 469-470· 2000, 46, 54). Η Χαττούσα και το Χάττι μερικές φορές γράφονται απλά με το Σουμερόγραμμα για τον άργυρο³⁵. Ο Φαραώ Ραμσής II συνδέει το Χάττι μόνον με το άργυρο³⁶. Ο βασιλιάς της Άρζαβα ζητά μόνον «άργυρο» από τον Χαττούσιλι III (Hoffner 2009, 352-354). Ο Σουπιλλουλιούμα I αποστέλει στο Φαραώ μόνον αργυρά αντικείμενα (Beckman 1999, 279), ως δώρα χαιρετισμού. Η πρώτη «εξίσωση», η οποία εμφανίζεται, είναι προφανώς ότι το Χάττι συνδεόταν σημασιολογικά με τον Άργυρο, όπως επίσημα διπλωματικά κείμενα, του Χάττι, της Αιγύπτου καθώς και της Άρζαβα, απεικονίζουν. Οι Χετταίοι αυτοαποκαλούνταν ο λαός της Χώρας του Χάττι³⁷, ταυτοποιούμενοι από την περιοχή στην οποία ζούσαν. Τα Χεττιτικά κείμενα ήσαν γραμμένα στα Ακκαδικά και στα

³⁴ Yakar 1976, 116, 121· εναντίον De Jesus 1978, 100-101. Str. 12.3.19/5-6: ορυχεία αργύρου.

³⁵ Watkins 1986, 13, 53· Bryce 2006, 139.

³⁶ Breasted 2001a, 135, 138, note g: «αυτό μπορεί να δείχνει προς την πιο άφθονη χρήση αργύρου στη Μικρά Ασία, όπου παρήγετο».

³⁷ Bryce 2005, 18-19, 396, note 45. Ο όρος «Χετταίοι» συναντάται στη Βίβλο (*hittí/χίτι*, *hittîm/χιττίμ*) για μία μικρή πληθυσμιακή ομάδα στη βόρεια Συρία και υιοθετήθηκε από τους ερευνητές λόγω της φωνητικής ομοιότητός του προς τη «Χώρα του Χάττι» στα κείμενα της YEX.

Νεσιτικά³⁸, τη γλώσσα της Νέσα/Κανές, την επίσημη γλώσσα, ομιλούμενη από την άρχουσα τάξη. Υπάρχουν επίσης κατάλοιπα από τη γλώσσα του Χάττι-Χαττική, σε λίγα επιζώντα κείμενα θρησκευτικού/λατρευτικού χαρακτήρα (Bryce 2005, 12· Melchert 2003). Οι τρεις κύριες γλώσσες στο Χεττιτικό βασίλειο ήσαν η Νεσιτική, η Λουβική και η Πα(φ)λαϊκή. Πέντε ακόμη γλώσσες [έτσι εννέα σε σύνολο, μη συμπεριλαμβανομένης της Χαττικής] ταυτοποιήθηκαν στα αρχεία. Η Παλαϊκή ομιλείτο στο βορρά, η Λουβική στη δύση και νοτιοδυτικά και η Νεσιτική με την Χαττική στην κεντρική και ανατολική Μικρά Ασία, από ομάδες ανθρώπων με αντίστοιχα ονόματα. Το Χάττι ήταν πολύγλωσση και πολυφυλετική χώρα (Bryce 2005, 11, 16-20, 52-55, 387-389· Watkins 1986· Melchert 2003b). Κατά μήκος της δυτικής και νοτιοδυτικής ακτής της Μικράς Ασίας, οι γλώσσες των Μινωιτών και των Μυκηναίων ομιλούντο επίσης, όπως οι υλικές μαρτυρίες υποδεικνύουν³⁹.

Ο Όμηρος χρησιμοποιεί διάφορα ονόματα για τους Μυκηναίους Έλληνες: «Αχαιοί», «Δαναοί», «Αργείοι», κ.λπ., αν και ομιλούσαν μία κοινή Ελληνική γλώσσα, σε διαφορετικές τοπικές διαλέκτους. Τα Ομηρικά Έπη μπορεί να (μας) εφοδιάσουν με ενδείξεις που καθορίζουν τις ονομασίες των «Χετταίων». Ο Ομηρικός «Νηών Κατάλογος» μπορεί, ως –υποθετικά– το πλέον αρχαίο τμήμα της Ιλιάδος, πιθανά να ανατρέχει στην εποχή του Τρωικού Πολέμου. Ο Όμηρος περιγράφει τους συμμάχους των Τρώων, χρησιμοποιώντας σε τρεις περιπτώσεις τον όρο «τηλόθεν/από πολύ μακρυνά» (Hom. *Il.* 2.848-857/862-863/886-887). Σημειώνουμε: μία πολύ μακρυνή Χώρα/«τηλόθεν» από την Τροία, η «Άλυβη-(Χ)Αλύβη» των Άλιζώνων, «η γενέθλια γη του αργύρου», είναι παρούσα, οι Φρύγες⁴⁰ είναι παρόντες, δύο από τις τρεις κύριες γλωσσικές ομάδες του Χεττιτικού βασιλείου, οι Παφλαγόνες/Πάλα και οι Λύκιοι (που ομιλούσαν ένα είδος Λουβικής) είναι εκεί, και μία ομάδα αποτελούμενοι από τους Κάρες.

³⁸ Melchert 2003b, 15: «το όνομα Χεττιτική γι' αυτήν τη γλώσσα είναι μέχρι τώρα πολύ καλά καθιερωμένο για να αλλάξει από τον περισσότερο ορθό όρο Νεσιτική»· Hawkins 2003· Watkins 2008· Bryce 2005, 17, 387: «από τον μεγάλο αριθμό κειμένων γραμμένων σ' αυτήν τη γλώσσα είναι σαφές ότι έγινε η επίσημη γλώσσα του βασιλείου», αντανακλώσα «όχι μια απολιθωμένη γλώσσα καγκελαρίας αλλά μια ζώσα, ομιλούμενη γλώσσα».

³⁹ Για τη Μινωική/Μυκηναϊκή Ελληνική διάλεκτο: ο Niemeier (1998, 31) αναφέρει τα ευρήματα του Korfmann στην Τροία VI, με πολυάριθμα αντικείμενα Μυκηναϊκής προέλευσης· ο Mee (1998, 138-141) για Μυκηναϊκά αντικείμενα στην Ιασό, στη Μίλητο, στην Έφεσο, στην Κολοφώνα, στις Κλαζομενές κ.λπ.· Vermeule 1986· Watkins (1986): στην ύστερη Τροία VIδ· Wiener (2007) για ευρήματα ΥΕ IIIA2-IIIΒ.

⁴⁰ Bryce 2005, 354-355: «οι Φρύγες εμφανίστηκαν μετά την πτώση του Χεττιτικού βασιλείου, ή ελαφρά αργότερα από τον Τρωικό Πόλεμο, πιθανά συνδεόμενοι με τους Μούσχι/Mushki των Χεττιτικών κειμένων».

Αρχαίοι συγγραφείς είχαν ήδη αναφέρει «τους εντός της καμπύλης του ποταμού Άλως»⁴¹ Αλιζώνες», συνδέοντάς τους με τους Χάλυβες⁴². Δεν υπάρχει, όμως, κανένα ίχνος για την τρίτη κύρια γλώσσα (την Νεσιτική). Αλλά εμφανίζεται μια δεύτερη «εξίσωση»: η Αλύβη και οι Άλιζώνες συνδέονται σημασιολογικά με/ως η γενέθλια γη του Αργύρου. Θα μπορούσε επομένως να υποτεθεί ότι οι δύο πρώτοι όροι των δύο παραπάνω αναφερθεισών «εξισώσεων», προς τον άργυρο και την «γενέθλια γη» του αργύρου, μπορούν να εξισωθούν: Η Αλύβη (η γενέθλια γη του αργύρου όπως διατηρήθηκε στον πυρήνα της αρχαίας Γραμματείας και παράδοσης) και το Χάττι και η πρωτεύουσά του Χαττούσα (που γράφονται με το Σουμερόγραμμα του αργύρου, στα Χεττιτικά κείμενα, και συνδέονται επίσης αποκλειστικά με τον άργυρο, σε επίσημα διπλωματικά κείμενα της Αιγύπτου, του Χάττι και της Άρζαβα) θα πρέπει να ταυτισθούν. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ο Στράβων (Str. 12.3.25.10-13), από την Αμάσεια του Πόντου –κοντά στην Χεττιτική Ταπίγκα–, δύο χιλιάδες έτη πριν από την αποκρυπτογράφιση των Χεττιτικών αρχείων, διατηρεί τη μνήμη ότι –κατά την εποχή του Τρωικού Πολέμου– οι άνθρωποι που ζούσαν στην περιοχή της Καππαδοκίας γύρω από την Νέσα/Κανές (το λίκνο των Χετταίων) ήσαν δίγλωσσοι, ομιλούντες Παφλαγονικά και μία ακόμη γλώσσα: προφανώς τη Νεσιτική. Στην περίπτωση αυτή, η γλωσσική/φυλετική ομάδα, που ζούσε στην Χεττιτική κύρια επικράτεια εντός της καμπύλης του Άλως ποταμού και έξω από αυτήν (Καππαδοκία), οι άλλες δύο κύριες γλωσσικές/φυλετικές ομάδες του Χάττι (οι Λούβιοι/Λύκιοι και οι Παφλαγόνες/Πάλα) και τα υποτελή βασίλεια του Χετταίου Μεγάλου Βασιλιά (μικρότερες γλωσσικές/φυλετικές ομάδες όπως οι Κάρες), περιγράφονται από τον Όμηρο ως σύμμαχοι των Τρώων.

⁴¹ Άλως-(Χ)άλως, ή πιθανά (Χ)άλυ(φ)ς. Str. 12.3.24/552· 12.3.19-20/549-50· Hsch. s.v. Χάλυβοι, Χαλυβδική. [ο Ησύχιος από την Αλεξάνδρεια, 500-600 έτη αργότερα από τον Στράβωνα από την Αμάσεια (κοντά στη Χεττιτική Ταπίγκα), εξηγεί διαφορετικά: της Σκυθίας, όπου σίδηρος γίνεται, αντιστοίχως σιδήρου μέταλλα: και στις δύο περιπτώσεις αναφέροντας «από τη Σκυθία», όχι από τον Άλυ ποταμό. Αντίθετα, ο Στράβων (Str. 12.3.24.1-24· 12.3.19.3-16· 12.3.20.1-10) αναφέρει την περιοχή στην ενδοχώρα των εκβολών του Άλως ποταμού κοντά στη Φαρνακία (Χαλδαίοι Χάλυβες), όπου ευρίσκετο και το βασίλειο του Χάττι. Ο Ησύχιος (Hsch. 2998-2998) επίσης γράφει: «Αλιζώνες έθνος Παφλαγονικόν» και «άλίζωνος· ισθμός, παρὰ τὸ ἀλί διεζῶσθαι». Σύμφωνα με το TLG Etymologicum Genuinum, let. a, ent. 538, 1.5: «άλς (ονομαστική του «άλι») οὖν το συστραφέν και συνεστραμμένον ὕδωρ"/το ὕδωρ με στροφές/καμπύλες (η καμπύλη του ποταμού Άλως ;).

⁴² Huxley 1960, 34-35· Page 1988, 163· και οι δύο πρότειναν: Αλύβη και Αλιζώνες θα μπορούσε να αναφέρονται στους Χετταίους. Χάλυβες = «Steel-people/λαός Χαλύβων».

Υλικές μαρτυρίες για καταστροφές στην Τροία VI, VIIa

Εάν η αρχαία Γραμματεία διατηρεί κάποια μνήμη ενός πυρήνα πραγματικών γεγονότων γύρω από την εκστρατεία και την άλωση της Τροίας, τότε οι υλικές μαρτυρίες της αρχαιολογικής τοποθεσίας της πόλης είναι κρίσιμης σπουδαιότητας. Πόσες καταστροφές ήλθαν στο φως, στην Τροία VI και ίσως στην VIIa; Ο Carl Blegen έφερε στο φως τρία στρώματα καταστροφής:

- (α) Ένα στρώμα καταστροφής στην Τροία VIIh, κατά τη διάρκεια της ΥΕ IIIA2/B, *περί το* 1300 π.Χ., που υποθετικά προκλήθηκε από σεισμό⁴³, ή από την πρόσκρουση ενός μετεωρίτη, *περί το* 1318 π.Χ.; – βλέπε Cooper σε αυτά τα Τάλαντα. Αντίθετα, ο Dörpfeld (Tolman/Scoggin 2013, 85) απέδωσε την κατεδάφιση του ανώτερου τμήματος του τείχους της πόλεως, την ερείπωση των πυλών, και την καταστροφή των τοίχων των εσωτερικών οικοδομημάτων, σε εχθρικά χέρια.
- (β) Ένα στρώμα καταστροφής στην Τροία VIIa, κατά τη διάρκεια της μέσης ΥΕ IIIB, *περί το* 1260/1270 π.Χ., που υποθετικά προκλήθηκε από πυρκαϊά (Blegen 1963, 160-163). Περισσότερο πρόσφατες εκτιμήσεις χρονολογούν αυτό το επίπεδο της καταστροφής στο 1190/1180⁴⁴ ή στο τέλος της ΥΕ IIIC/πρώιμη φάση της Γεωμετρικής περιόδου, έτσι, «δεν μπορεί να ληφθεί υπ' όψη στις θεωρήσεις ως η Ομηρική Τροία» (Korfmann 1986, 25-26, αναφερόμενος σε μια παρατήρηση του Podzuweit).
- (γ) Ένα στρώμα που απεικονίζει ένα «δραστικό καθάρισμα σπιτιού/vigorous housecleaning», χρονολογούμενο στη μετάβαση μεταξύ Τροίας VI f/g, *περί το* 1400 π.Χ.⁴⁵. Ο Blegen ανέσκαψε την Οικία των Κιόνων/Pillar House και τις Οικίες VIF, VIG, με πλούσια Μινωικά και Μυκηναϊκά κεραμικά θραύσματα⁴⁶: «Τα εικοσι-τρία αγγεία στην Απόθεση Α επί του

⁴³ Blegen 1963, 142-144, 160. Επίσης πίνακας της Mountjoy, που διανεμήθηκε στο Συνέδριο «Νόστοι», Κωνσταντινούπολη, 2011. Η διάλεξή της, *The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: some Aspects arising from the Pottery*, παραδόθηκε στο Συνέδριο NOSTOI. Indigenous Culture, Migration & Integration in the Aegean Islands & W. Anatolia - LBA & EIA, Istanbul, March 31-April 3, 2011. Η διάλεξη της Mountjoy δημοσιεύθηκε ως Mountjoy 2015, 37-80. Cline 1997: στη μετάβαση ΥΕ IIIA2/B, χρονολογούμενη περί το 1340/1320 π.Χ.: Latacz 2004, 11: 1300 π.Χ..

⁴⁴ Πίνακας της Mountjoy στο Συνέδριο «Νόστοι», 2011: βλέπε προηγούμενη υποσημείωση· η Mountjoy (1999, 298) χρονολόγησε περί το 1210-1200 π.Χ..

⁴⁵ Αποψη του Blegen, όπως παραθέτει η Vermeule (1986, 88). Για χρονολόγηση της VI f/g στο 1400 π.Χ.: Blegen 1963, 174· Latacz 2004, 11· Mountjoy 1999.

⁴⁶ Αποψη του Blegen, όπως παραθέτει η Vermeule (1986, 88)· Blegen 1963, 137: το υπόγειο της Οικίας ήταν γεμισμένο με εδαφικό υλικό και σπασμένα κεραμικά.

πατώματος, ‘διασκορπισμένα κατά την εκτέλεση κάποιου δραστικού καθαρίσματος σπιτιού/*vigorous housecleaning*’, χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΒ-ΥΕ ΙΙ. Όλα ή τα περισσότερα από αυτά τα αγγεία είχαν κατασκευασθεί εντός μιάς ή δύο γενεών περί το 1400 π.Χ.». Η Μountjoy πιστεύει ότι «αυτή η συλλογή Μυκηναϊκής κεραμικής είναι ασυνήθης..... αυτή δεν είναι απόθεση στο πάτωμα με συμβατικούς όρους, όπου ολόκληρα αγγεία ‘καταλαμβάνονται’ επί τόπου ως αποτέλεσμα ενός αιφνίδιου γεγονότος», (π.χ. άλωση μιας πόλης), «αλλά μία απόθεση η οποία έχει ευρέως διασκορπισθεί ως αποτέλεσμα καθαρίσματος (σπιτιού) και (εν συνεχεία) ισοπέδωσης» (Mountjoy 1997, 278). Εάν δεν ήταν το όνομα της Τροίας και η *Ιλιάδα*, το Χισαρλίκ θα είχε αναμφίβολα ανακοινωθεί ως Μυκηναϊκή εμπορική αποικία (Korfmann 1986)· το καθάρισμα σπιτιού μπορεί να είχε γίνει έπειτα από κάψιμο και καταστροφή των Οικιών VIG, VIF, ίσως από επιδρομείς (Cline 1996, 148)· η ΥΕ ΙΙ-ΙΙΑ1 φαίνεται να μην είναι σε μακρυνή απόσταση από τις ταραχές που συνέτριψαν την Κνωσό, η ΥΕ ΙΙ-ΙΙΑ1 φαίνεται να είναι –και να οδήγησε σε ένα τέλος– την μεγάλη παραγωγική και εφευρετική εποχή της πρώιμης Ελλάδος (Vermeule 1983).

Η καταστροφή (β) είναι εκτός συζήτησης αφού οι πολιτείες των Μυκηναϊκών ανακτόρων ήσαν πάρα πολύ εξαντλημένες και/ή κατεστραμμένες περίπου μετά το 1240 π.Χ.. Τι συμβαίνει με πρώτο επίπεδο καταστροφής περί το 1300 π.Χ.;

Η Μάχη του Καντές και οι Σύμμαχοι των Τρώων

Η Μάχη του Καντές⁴⁷, μεταξύ του Μουβατάλλι ΙΙ και του Φαραώ Ραμσή ΙΙ, έλαβε χώρα κατά το πέμπτο έτος της βασιλείας του Ραμσή ΙΙ, το οποίο χρονολογείται το 1299 (Redford 2006, 114, 157)/1285 (Gardiner 1964, 443-455· Wiener, υπό-έκδοση)/1274 BC (Kitchen 1982, 54, 238-239· Shaw 2000, 484-485), και ήταν αποφασιστική αναμέτρηση μεταξύ των στρατών των δύο βασιλείων (Bryce 2005, 221-245).

Ο Μουβατάλλι προετοίμαζε το βασίλειό του γι’ αυτήν τη μάχη. Πρώτα όμως απ’ όλα έβαλε σε τάξη τις υποθέσεις στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, υπογράφοντας τη Συνθήκη με τον Αλάκσαντου της Βιλούσα. Επί πλέον, μετέφερε τη Βασιλική Έδρα του βασιλείου από τη Χαττούσα στην Ταρχουντάσσα, εγγύτερα προς τη μεθόριο με την Αίγυπτο, κοντά στο Καντές.

⁴⁷ Περιγραφή της Μάχης: Bryce 2005, 234-241· Kitchen 1982, 53-64· Breasted 2001a, 125-174· Lichtheim 2006, 57-72. Συνθήκη Σαουσγκαμούβα: Bryce 2005, 239-241· Beckman/Bryce/Cline 2011, 50-68· Freu/Mazoyer 2011, 139-145.

Πιθανά άφησε τη Χαττούσα στη δικαιοδοσία του αδελφού του, ο οποίος αργότερα ανήλθε στο θρόνο με το βασιλικό όνομα Χαττούσιλι ΙΙΙ⁴⁸.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αλάκσαντου, είχε την ευκαιρία να φέρει, και έφερε μαζί του, ως συμμάχους στη Μάχη του Καντές, τους λαούς από σχεδόν όλες τις Χώρες της Μικράς Ασίας με τους αρχηγούς τους⁴⁹: Δάρδανοι, Ναχαρίν, Άρζαβα, Κέσκες, Μάσα/Μυσία, Πέδες/Πήδασος (;), Καρακίσα/Καρία, Λούκκα/Λύκιοι, Κέλεκες/Κιζζουβάτνα, και άλλοι.

Ο Αινείας, Άναξ σύμφωνα με τον Όμηρο, ήταν βασιλιάς και ηγέτης των Δαρδάνων στον Τρωικό Πόλεμο και σύμμαχος των Τρώων, αποκαλούμενος γιός του Δαρδάνου από το στόμα του θεού Ποσειδώνα (Hom. *Il.* 2.819-20· 20.301-304). Οι Δάρδανοι⁵⁰, οι Μυσοί⁵¹, οι Λύκιοι⁵², οι Κάρες⁵³, οι Κίλικες⁵⁴ και ο λαός της Πηδάσου⁵⁵, οι οποίοι περιγράφονται από τον Ραμσή ΙΙ

⁴⁸ Bryce 2005, 232· ο Singer (2011, 631-633) αμφιβάλλει, για τη δικαιοδοσία του Χαττούσιλι, επί της Χαττούσα.

⁴⁹ Lichtheim 2006, 62-71: το Ποίημα της Μάχης, 60-62: το Γραπτό Δελτίο/Bulletin. Breasted 2001a, 135-157: οι Χώρες Χέτα/Kheta/(Ht³), Ναχαρίν/Naharin/(N-h-ry-n), Άρβαντ/Arvad/(Y-r³-tw), Πέδες/Pedes/(Py-d³-s³), Δέρδεν/Derden/(D³-r-d-ny), Μέσα/Mesa/(M³-s³), Κέλεκες/Kelekesh/([K]³ - r³ -[k]y-š³), Καρχεμίς/Carchemish/(K-[r³]-k-my-š³), Κόουντ/Kode/(Kdy), Καντές/Kadesh/(Kdš), Έκερεθ/Ekereth/Ugarit (k³-r³-t), Μέσενεθ/Meseneth/(Mw-š³ - n-t), Κέσκες/Keskesh/(Kš-kš), Λούκκα/Lukka/(Rw-k³). Οι Σέρντεν/Sherden/(Š³-r³-dy-n³) αναφέρονται ως αιχμάλωτοι του Φαραώ Ραμσή, οι οποίοι πολέμησαν στο πλευρό του Αιγυπτιακού στρατού: Bryce 2005, 235.

⁵⁰ Ο Bryce (2005, 235, 454, note 45) συμφωνεί ότι οι Δάρδανοι [αναφερόμενοι από τον Ραμσή ΙΙ] είναι οι Δάρδανοι της Τρωάδος, παραθέτοντας τον Götze (1975), 454, note 46: μόνον ο Mellaart διαφωνεί· οι Freu/Mazoyer (2011, 140) συμφωνούν· Gurney 1990, 47: Οι Δρδνυ/Drdny των Αιγυπτιακών αρχείων είναι οι Δάρδανοι της Βιλούσα· Gardiner 1964, 262, note 2, 270: Οι Δάρδανοι του «Ποιήματος» είναι αναμφίβολα οι Δάρδανοι του Ομήρου. Breasted 2001a, 136, note c: Οι Δέρδεν είναι ίσως οι Δάρδανοι.

⁵¹ Hom. *Il.* 2.858: «Μυσῶν δὲ Χρόμις ἦρχε καὶ Ἐννομος οἰωνιστῆς· τῶν Μυσῶν, ὁ Χρόμις ἦταν ἡγέτης καὶ ὁ Ἐννομος ὁ οἰωνοσκοπός», μετάφραση από το συγγραφέα.

⁵² Hom. *Il.* 2.876: «Σαρπηδὼν δ' ἦρχεν Λυκίων καὶ Γλαῦκος ἀμύμων/ὁ Σαρπηδὼν ἦταν ἡγέτης τῶν Λυκίων καὶ ὁ ἀπαράμιλλος Γλαῦκος», μετάφραση από το συγγραφέα.

⁵³ Hom. *Il.* 2.867: «Νάστης αὖ Καρῶν ἠγήσατο βαρβαρόφωνων/ καὶ ὁ Νάστης λοιπὸν ἠγείτο στους βαρβαρόφωνους Κάρες», μετάφραση από το συγγραφέα.

⁵⁴ Hom. *Il.* 6.414-417: «ἦτοι γὰρ πατέρ' ἀμὸν ἀπέκτανε διὸς Ἀχιλλεύς, ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλικῶν εὖ ναιετάουσιν Θήβην ὑπίπυλον· κατὰ δ' ἔκτανεν Ἡετίωνα/δηλαδή τον πατέρα μου τον αφάνισε ὁ Ἀχιλλεὺς περήφανος ὅταν την πόλιν τῶν Κιλικῶν την ακμάζουσα Θήβα την υπίπυλη, την πάτησε. Τον Ἡετίωνα τότε τον σκότωσε», απόδοση στη νέα ελληνική Δ. Ν. Μαρωνίτης, εκδόσεις Άγρα, 2010/ 2009, σελ. 155. Στην Κιλικία βασίλευε ὁ πατέρας της Ἀνδρομάχης, ὁ Ἡετίων.

ως σύμμαχοι του Μουβατάλλι ΙΙ στη μάχη του Καντές, αναφέρονται ως σύμμαχοι της Τροίας στην *Ιλιάδα*. Πέραν τούτων, η Άρζαβα (η περιοχή περί την Έφεσσο) και οι Κάσκα (στην περιοχή του Πόντου) ήσαν επίσης παρόντες. Εάν η ιστορία του Τρωικού Πολέμου και η Άλωση της Τροίας είχαν λάβει χώρα περί το 1300 π.Χ., τότε θα ήτο αδύνατον για τους Τρώες/Δάρδανους και όλους τους συμμάχους τους να συμμετέχουν σ' αυτήν τη μάχη, μετά από μία περίοδο από ένα έως δεκαπέντε ή/και εικοσιέξη έτη αργότερα και η νικήτρια Αχχιγιάβα δεν θα είχε παραλειφθεί από τη Συνθήκη του Αλάκσαντου. Συνεπώς, η καταστροφή (α) της Τροίας είναι επίσης εκτός συζήτησης.

Η αρχαία Γραμματεία για την Τροία: βαρεία καταστροφή ή αλλαγή βασιλικής δυναστείας;

Στην *Ιλιάδα*, ο Έκτωρ αναφέρεται ονομαστικά 450 φορές, ο Πρίαμος 142, ο Αινείας 82, ο Πάρις 55, η Ελένη 39 και οι υπόλοιποι Τρώες κατά μέσον όρο 11 φορές έκαστος⁵⁶. Αυτό καταδεικνύει, τουλάχιστον ποσοτικά, ότι ο Δάρδανος Αινείας είναι ο πλέον επιφανής ήρωας μεταξύ των Τρώων, μετά τον Έκτορα και τον Πρίαμο. Ο Όμηρος παρουσιάζει τον Αχιλλέα να σχολιάζει ότι ο Αινείας **είχε** την «ελπίδα» να γίνει «βασιλεύς των ιπποδάμων Τρώων και του Πριάμου ισότιμος» (Hom. *Il.* 20.179-181): ίσως αυτό είναι μία ένδειξη μιας εσωτερικής σύγκρουσης στην Τροία. Ο θεός της θάλασσας Ποσειδών τότε αποφασίζει να σώσει τη ζωή του Αινεία και η Ήρα, η θεά σύζυγος του Δία, συμφωνεί και προφητεύει ότι ο Αινείας και τα παιδιά των παιδιών του θα γίνονταν βασιλιάδες μεταξύ των Τρώων, μετά την πτώση της Τροίας (Hom. *Il.* 20.178-183, 300-312). Υπάρχει μία διήγηση ότι ο Αινείας «ανέτρεψε τον Πρίαμο» και «πρόδωσε την πόλη στους Αχαιούς»⁵⁷. Πιθανά διατηρήθηκε κάποια μνήμη/ανάμνηση ότι ο

⁵⁵ Hom. *Il.* 6:33-35: «Έλατον δὲ ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων· ναῖε δὲ Σατνιόνεντος ἔϋρρείταιο παρ' ὄχθας Πήδασον αἰπεινήν/τον Έλατο (εφόνευσε) ο Αγαμέμνων, πρώτος του στρατού, που ζούσε εκεί στις όχθες του καλλίρου Σατνιόη, στη ράχη της απόκρημνης Πηδάσου», απόδοση στη νέα ελληνική Δ. Ν. Μαρωνίτης, εκδόσεις Άγρα, 2010/ 2009, σελ. 142.

⁵⁶ TLG-μηχανή αναζήτησης. <<https://www.stephanus.tlg.uci.edu/>>

⁵⁷ Hellanic. *FGrH* 4 F: 31· D.H. 1.47.1-6 and 1.48.3-4: «ο Αινείας πρόδωσε την πόλη στους Αχαιούς λόγω του μίσους του για τον Αλέξανδρο [Πάρι] και γι' αυτήν του την υπηρεσία, του επετράπη από αυτούς, να σώσει το σπιτικό του», «διότι ο Αινείας, επειδή ο Αλέξανδρος [Πάρις] τον απαξίωνε και τον απέκλειε από τα προνόμια του, ανέτρεψε τον Πρίαμο· και αφού το επιτέλεσε αυτό, έγινε ένας από τους Αχαιούς». Ο Στράβων (Str. 13.1.53/608), παραθέτοντας τον Σοφοκλή: «κατά την άλωση της Τροίας ένα δέρμα λεοπάρδαλης τοποθετήθηκε μπροστά από την πόρτα του Αντήνορα ως σημάδι ότι αυτό το σπίτι έπρεπε να αφεθεί απείρακτο» και συνδέει τον Αντήνορα με τον Αινεία.

Αινείας «προστατεύθηκε» από τους Έλληνες και έγινε βασιλιάς «με την χάρη των θεών», μετά την άλωση της Τροίας, οδηγώντας στο επαγωγικό συμπέρασμα για μία μακρυνή αλλά όχι πλήρη καταστροφή της Τροίας.

Η αρχαία Αιολική Γραμματεία διατηρεί μία ταιριαστή «μνήμη/ανάμνηση» αυτού του γεγονότος⁵⁸: η Τροία δεν καταστράφηκε πλήρως και δεν αφέθηκε χωρίς κατοίκους. Η πόλη δεν εγκαταλείφθηκε πλήρως μετά την άλωσή της από τους Αχαιούς· υπήρξε ακόμη και ένας επιζών πληθυσμός, που παρέμεινε στο παλαιό Ίλιον και μία δυναστεία η οποία το διαφέντευε. Ίχνη αυτής της δυναστείας ανευρίσκονται στη διήγηση των *Τρωικών* του Ελλάνικου της Λέσβου (Hellanic. *FGrH* 4, F 31, όπως εξιστορείται από τον Διονύσιο Αλικαρνασέα (D.H. 1.45.4-1.48.1) και τον Στράβωνα (Str. 13.1.40.42– αν και στην επόμενη παράγραφο ο Στράβων επαναλαμβάνει και πάλι την Ομηρική εκδοχή πλήρους καταστροφής):

- Αφού ο Αινείας διέφυγε από την άλωση της Τροίας, με την απόσυρσή του στα υψίπεδα του όρους Ίδη, διαπραγματεύθηκε με τους νικητές Αχαιούς την μετεγκατάστασή του στην πόλη Αινεία επί του Θερμαϊκού κόλπου.
- Τελικά, ο Ασκάνιος, ο γιός του Αινεία, επέστρεψε στο παλαιό Ίλιον, όπου συνένωσε δυνάμεις με τον Σκαμάνδριο, τον γιό του Έκτορα, στην επανίδρυσή του (Ιλίου) ως Νέον Ίλιον. Ο Ασκάνιος και ο Σκαμάνδριος ηγεμόνευσαν στο Νέον Ίλιον, μέχρι τη μετανάστευση των Αιολέων, οι οποίοι εξεδίωξαν τους απογόνους του Αινεία.

Αυτή η εικόνα ευρίσκεται εγγύτερα στην κατάσταση του «δραστικού καθαρίσματος σπιτιού», της Τροίας VIIf/g και στην υπόθεση εργασίας για έναν Τρωικό Πόλεμο περί το 1400 π.Χ.. Επί πλέον, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Αλάκσαντου: «η Βιλούσα απεστάτησε από το Χάττι», κατά τη διάρκεια ή πριν από τη βασιλεία του Τουνταλίγια II· η αποστασία της Βιλούσα υποχρέωσε τον Τουνταλίγια II να επέμβει στρατιωτικά στην περιοχή. Αυτό μας υπενθυμίζει την Ιλιάδα: ο θεός Ποσειδών προφητεύει ένα είδος αλλαγής στις διπλωματικές εξωτερικές σχέσεις της Τροίας, με την αλλαγή της βασιλικής δυναστείας (συμβατής πιθανότατα με μία «αποστασία» της Τροίας από το Χάττι, αφού οι τρεις κύριες γλωσσικές/φυλετικές ομάδες του βασιλείου του Χάττι αναφέρονται ως σύμμαχοι της ανατραπέισας δυναστείας του Πριάμου). Μετά από μία πιθανή δυναστική αλλαγή στην Τροία, οι νέοι υπέρ-των-Ελλήνων βασιλείς διετήρησαν καλές

⁵⁸ Nagy 2010, 198-189. Οι Αιολείς αποίκησαν και κατοίκησαν το Ίλιον και το Σίγειον. Οι Αιολείς της Μυτιλήνης και οι Ίωνες Αθηναίοι πολέμησαν για τον έλεγχο του Ελλησπόντου, ενώ οι εκδοχές τους διαφέρουν πολύ. Οι Αθηναίοι νίκησαν και η Αιολική εκδοχή σβήστηκε από τις γραπτές μαρτυρίες.

σχέσεις με το Χάττι «στέλνοντας αγγελιαφόρους» και έτσι ο Τουνταλίγια (II) «δεν εισήλθε στη Βιλούσα». Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε επαγωγικά ότι περίπου 125 έτη αργότερα, οι Δάρδανοι ακόμη παρέμεναν ηγεμόνες της Τροίας και, με όλους τους συμμάχους τους, ακολούθησαν τον Μουβατάλλι II στη μάχη του Καντές. Αυτή η εικόνα είναι επίσης συμβατή με τη συμμετοχή του Ιδομενέα, του Άνακτα της Κνωσσοῦ κατά τη διάρκεια του Τρωικού Πολέμου, συμπεριλαμβανομένου στους έξι βασιλείς, «τους άριστους γέροντες όλων των Αχαιών/Παναχαιών» (Hom. *Il.* 2.404), που αναφέρεται 73 φορές στην Ιλιάδα, πέμπτος σε αριθμό αναφορών μαζί με το Νέστορα και τον Διομήδη (Giannakos 2013). Μετά περίπου το 1375 π.Χ., η Κνωσσός δεν ήταν πλέον διοικητικό και πολιτικό κέντρο της Κρήτης, αλλά παρέμεινε μόνον θρησκευτικό κέντρο. Το διοικητικό κέντρο μετατοπίστηκε στην Κυδωνία στη δύση, που δεν αναφέρεται καθόλου στην Ιλιάδα, έτσι ο Ιδομενεύς δεν θα μπορούσε να είναι βασιλιάς της Κνωσσοῦ, μετά το 1375 π.Χ. (Giannakos 2012, 160-174· 2013).

Οι υλικές μαρτυρίες για την κατανομή, στο χρόνο, της Μυκηναϊκής κεραμικής συμπεριλαμβανομένης της Τροίας VIIb, κατά την YE IIIc, κυμαίνεται (Mee 1978): 14% – YE IIa, 10% – YE IIb, 9% – YE IIIa1, 40% – YE IIIa2, 20% – YE IIb, 7% – YE IIIc. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε επαγωγικά ότι «κάτι συνέβη» –περίπου κατά την YE IIIa1– και ακριβώς μετά, κατά την YE IIIa2, το ποσοστό εκτοξεύθηκε στο 40% και διατηρήθηκε στο 20% κατά την YE IIb. Οι Τρώες είχαν οδηγηθεί σε μία «σύσφιγξη» των εμπορικών και πολιτισμικών σχέσεων και είχαν επηρεασθεί από τα Μυκηναϊκά πρότυπα, πρωτότυπα και τρόπο ζωής, κατά τη διάρκεια της Τροίας VIIf/VIfg, από την YE IIb/YE IIIa1 μέχρι την YE IIb αλλά όχι κατά την YE IIIc.

Η υπόθεση ενός «Τρωικού Πολέμου» περί το 1400 π.Χ. ή «μία με δύο γενεές πριν», μετά τον οποίο ο «Αινείας», ένας νέος υπέρ-των-Ελλήνων βασιλιάς, αντικατέστησε τη Βασιλική οικογένεια του Πριάμου στην Τροία, συμπίπτει με το απόγειο μιας μεγαλύτερης περιόδου οικονομικής ευμάρειας στα Μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα, με υψηλού επιπέδου κατασκευές μαζικών μεγάλης κλίμακας εμπνευσμένων έργων μηχανοτεχνίας, που απεικονίζουν την προκλητική κατανάλωση και την ανάπτυξη πρωτότυπης τεχνογνωσίας/know-how και τεχνολογίας αιχμής. Αυτή η περίοδος είναι περισσότερο συμβατή με στρατιωτική επέκταση, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Ακαγκαμούνα, ίσως ο βασιλιάς της Αχχιγιάβα, εξουσίαζε τα νησιά γύρω από την Τροία. Ο αδελφός του βασιλιά της Αχχιγιάβα, ένας μικρότερος τη τάξει ηγεμών και όχι ο Βασιλιάς (Άναξ), είχε την ικανότητα να εκτελεί επιδρομές βαθειά στη Μικρά

Ασία και εναντίον της Κύπρου και οι Ντένεν εκτελούσαν επίσης ναυτικές επιδρομές εναντίον των ακτών της Αιγύπτου, υποχρεώνοντας τον Φαραώ [να διατάσσει] περιπολίες και να οχυρώνει τα στόμια του Νείλου. Επί πλέον, οι υλικές μαρτυρίες δείχνουν ότι από το 1350/1330 π.Χ., ο βασιλιάς της Αχχιγιάβα δεν επιχειρούσε προσωπικά στη Μικρά Ασία, αλλά μέσω τοπικών αντιπροσώπων και επίσης οι (N)/Τανάγια εξαφανίζονται από τις Αιγυπτιακές καταγραφές (Giannakos 2012· Bryce υπό έκδοση· 2005, 59· Kelder 2010· Wachsmann 1987). Συνεπώς μετά το 1350/1330 π.Χ., οι Μυκηναίοι δεν θα μπορούσαν ούτε να χρηματοδοτήσουν ούτε να κάνουν έναν «Τρωικό Πόλεμο», όπως περιγράφεται στα Έπη.

Ο προκάτοχος του Τουνταλίγια Ι/ΙΙ και ο Μότυλος

Ο Güterbock⁵⁹ αναφέρει μία σημείωση του Βυζαντινού συγγραφέα Στέφανου Βυζάντιου, που λέγει ότι: «στη Σαμουλία, πόλη της Καρίας (η οποία ιδρύθηκε από τον Μότυλο), ο Μότυλος υποδέχθηκε ως οικοδεσπότης τον Πάρι και την Ελένη» (St.Byz. s.v. Σαμουλία· Hdn. Hdn.Gr. (*De pros. cath.* 3.1, 289 line 42) και υποδεικνύει τον Μότυλο ως μία ηχώ του Μουβατάλλι ΙΙ.

Υπάρχουν δύο βασιλείς με το όνομα Μουβατάλλι: ο Μουβατάλλι ΙΙ, ο οποίος υπέγραψε τη Συνθήκη του Αλάκσαντου, περί το 1285 π.Χ., και ο Μουβατάλλι Ι ο προκάτοχος του Τουνταλίγια ΙΙ, που πιθανά δολοφονήθηκε από τον Χιμούϊλι και τον Καντούτζζιλι, οι οποίοι τοποθέτησαν στο θρόνο τον Τουνταλίγια ΙΙ⁶⁰.

Η Χεττιτική πινακίδα KUB III20/CTH 275 αναφέρει τον Μουβατάλλι Ι και τον Χιμούϊλι. Το όνομα του Μουβατάλλι Ι στην πινακίδα, γραμμένο στα Ακκαδικά, είναι Μουτάλλι, πολύ κοντά στον Μότυλο (Miller 2013, 127):

«και άν είναι εκτεταμένος [...] και ο όρκος του [...] (9') στον Μουττάλλ[ι...]/
Muttall[i...] και εδ[ώ...] με τον Μου[τάλλι...]. Ο Χιμμ[ιλι...] έτσι [...] σε [...]»

Μας μεταφέρει ο Στέφανος Βυζάντιος, καθηγητής της αυτοκρατορικής σχολής της Κωνσταντινούπολης, κάποια μνήμη/ανάμνηση περί του Μουβατάλλι Ι/Μουτάλλι, του προκατόχου του Τουνταλίγια ΙΙ, ως Μότυλου, ο οποίος υποδέχθηκε ως οικοδεσπότης τον Πάρι

⁵⁹ Güterbock 1986, παραθέτοντας το «Alakšanduš, König von Viluša», του Paul Kretschmer, *Glotta* 13, 1924, 205-213· Freu/Mazoyer 2011, 94.

⁶⁰ Καντούτζζιλι: ο πατέρας του Τουνταλίγια ΙΙ. Bryce 2005, 114-115, 121-122, 421, note 85-86· 2009: Μουβατάλλι Ι (-1425), Τουνταλίγια Ι/ΙΙ (1425-)· επίσης Collins 2007, 42· Freu/Mazoyer/Klock-Fontanille 2010, 25, 175-185 δίδουν: Μουβατάλλι Ι (1470-1465), Τουνταλίγια Ι (1465-1440), Τουνταλίγια ΙΙ (1425-1390).

και την Ελένη στο ταξίδι τους προς την Τροία; Αν είναι έτσι, θα ήταν συμβατό με την υπόθεση εργασίας μας περί της χρονολόγησης του Τρωικού Πολέμου στην εποχή του Τουνταλίγια ΙΙ, με έναρξη του Πολέμου στη βασιλεία του Μουβατάλλι Ι. Ο Δούρις ο Σάμιος⁶¹ υπολόγισε ότι η άλωση της Τροίας έλαβε χώρα περίπου 1.000 έτη πριν από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στη Μικρά Ασία, χρονολογώντας την άλωση της Τροίας περί το 1334 π.Χ., αρκετά κοντά στο 1400 π.Χ..

Συμπεράσματα

Τουλάχιστον από τον 16ο αιώνα π.Χ., οι Μυκηναίοι Έλληνες κατείχαν τεχνολογία αιχμής και προωθημένη τεχνογνωσία/know-how για κατασκευές μεγάλης κλίμακας περίπλοκων έργων, για την εκμετάλλευση μετάλλων όπως ο άργυρος και ο σίδηρος, και επίσης, για την παραγωγή όπλων, που προσέδιδαν ανωτερότητα στις μάχες· επί πλέον, ευμάρεια και στρατιωτική επιτηδειότητα είναι εμφανείς στα ευρήματα στους τάφους, στο αποκορύφωμα μιας περιόδου οικονομικής άνθησης περί το 1400 π.Χ.. Μετά το 1350 π.Χ. συμβαίνουν καταστροφές στα Ανακτορικά κέντρα σε συνδυασμό με μία έλλειψη πλούσιων προσφορών στους τάφους και μία βαθμιαία κατάπτωση της δύναμης. Επί πλέον, οι Μυκηναίοι, περί το 1400 π.Χ., είχαν την ικανότητα να ενεργούν επιδρομές: διά ξηράς στη νοτιο-δυτική Μικρά Ασία, με μάχες εναντίον ενός Χεττιτικού στρατού, και της Κύπρου και πιθανά ναυτικές εναντίον των ακτών της Αιγύπτου, ούτως ώστε ο Φαραώ να υποχρεωθεί να διατάξει περιπολίες και να οχυρώσει τα στόμια του Νείλου. Ως υπόθεση εργασίας, πρότεινα ότι ο Τρωικός Πόλεμος θα έπρεπε να χρονολογηθεί περί το 1400 π.Χ., στην εποχή του Ατταρισσίγια-Ατρείδη και του Ακαγκαμούνα-Αγαμέμνονα, με έναρξη του Πολέμου στη βασιλεία του Μουβατάλλι Ι. Βασιζόμενοι στις αρχαιολογικές μαρτυρίες, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε επαγωγικά ότι η Χεττιτική κύρια επικράτεια εντός της καμπύλης του Άλλος ποταμού και όλες οι γλωσσικές/φυλετικές ομάδες των υποτελών βασιλείων του Χετταίου Μεγάλου Βασιλιά αναφέρονται από τον Όμηρο ως σύμμαχοι των Τρώων. Στην αρχαιολογική τοποθεσία της Τροίας, ένα από τα τρία στρώματα καταστροφής, της Τροίας VI/VIIa, είναι συμβατό με την προτεινόμενη χρονολόγηση. Δύο από τα στρώματα καταστροφής (1300 και 1190/1180 π.Χ.) είναι εκτός συζήτησης για διάφορους

⁶¹ Duris *FHG* 11:1-3. Ο Δούρις ήταν, σύμφωνα με τον Αθήναιο, μαθητής του Θεοφράστου, ο οποίος ήταν μαθητής του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης εμπιστεύθηκε στον Θεόφραστο για λίγο τη βιβλιοθήκη του και τη διεύθυνση της Περιπατητικής Σχολής.

λόγους. Οι υλικές μαρτυρίες του τρίτου στρώματος, *περί το 1400 π.Χ.*, ή εντός μίας ή δύο γενεών πριν το 1400 π.Χ., δεν συνάδουν με την άλωση μιας πόλης σε συμβατικούς όρους, όπου «ολόκληρα αγγεία ‘καταλαμβάνονται’ επί τόπου/*in situ* ως αποτέλεσμα ενός αιφνίδιου γεγονότος», αλλά θα μπορούσε να επιβεβαιώσει τις έρευνές μας: εσωτερικές συγκρούσεις, όπως αντηχούν στην αρχαία Γραμματεία. Επί πλέον, η λογοτεχνική πλευρά της έρευνάς μας θα μπορούσε να υποδείξει δικαιολογημένα ότι, οι βάρδοι άρχισαν να τραγουδούν για κάποιο είδος υπερπόντιας εκστρατείας εναντίον της Τροίας, κάποια στιγμή μετά το 1450-1050 π.Χ., προφανώς μετέπειτα της άλωσης της Τροίας (ένα απώτατο χρονολογικό σημείο/*terminus post quem*).

TEXTS AND EDITIONS

Aelius Herodianus

A. Lentz (ed.) 1867: *Grammatici Graeci*, vol. 3.1, Leipzig (repr. Hildesheim, 1965), pp. 3-547.

Apollodorus

Frazer, J.G. (ed.) 1921: *Apollodorus, The Library; with English Translation by –*, 2 vols. (series: Loeb Classical Library, vols. 121-122), Cambridge, MA/London.

CTH: see under *KUB*.

Dionysius of Halicarnassus

Cary, E. (ed.) 1937: *Dionysius of Halicarnassus, Roman Antiquities*, vol. 1: *Books I-II*, Cambridge, MA/London (series: Loeb Classical Library, vol. 319).

EA

Moran, W.L. (ed.) 1992: *The Amarna Letters*, Baltimore, MD; also see:

<<http://www.tau.ac.il/humanities/semitic/amarna.html>>, a hub-page, offering an English translation of (most of) the tablets.

FHG = Müller, C. (ed.) 1841-70: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, 5 vols., Paris (Duris of Samos is incorporated in volume 2, 466-488); the preferred edition by now is in

FGrH = Jacoby, F. (ed.) 1926-58: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 3 parts in 17 vols, Berlin and Leiden (Duris of Samos, 76, in vol. II A, 1136-1158, with a commentary in vol. II C, 115-131 or, alternatively, Pownall, F. 2009, Duris of Samos (76), in I. Worthington (ed.) 2006 →: *Brill's New Jacoby*, < <http://referenceworks.brillonline.com> >

Hesychius

Latte, K./P. A. Hansen/I.C. Cunningham (eds.) 1953-2009: *Hesychii Alexandrini lexicon*, 4 vols., Copenhagen.

Homer

Murray, A.T. (ed.) 1924-1925: *Homer, The Iliad, with an English Translation by --*, 2 vols., Cambridge, MA/London (series: Loeb Classical Library, vols. 170-171).

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, in at present 60 volumes, most of them presented as well in Laroche, E. (ed.) 1971: *Catalogue des textes hittites* (CTH), Paris.

Strabo

Jones, H.L. (ed.) 1917-1935: *The Geography of Strabo, with an English Translation by --*, in 8 vols., Cambridge, MA/London (series: Loeb Classical Library).

TLG: Thesaurus Linguae Graecae <<https://www.stephanus.tlg.uci.edu>>, A digital library of Greek Literature, University of California, Irvine, CA (Brunner, Th./M. Pantelia, eds.

BIBLIOGRAPHY

Adrimi-Sismani, V. 2007: Mycenaean Northern Borders Revisited, in: M.L. Galaty/W.A. Parkinson, (eds.), *Rethinking Mycenaean Palaces II*, LA, 159-77.

Askouni, P.K./H.A. Agelopoulou/M.G. Sfakianakis/D.E. Beskos 2008: Static and Dynamic Analysis of the Atreus Vaulted Tomb in Mycenae, in: S.A. Paipetis (ed.), *Science and*

- Technology in Homeric Epics* (series: History of mechanism and machine science, vol. 6). Dordrecht, 257-265.
- Åstrom, L./P. Åstrom. 1972: *The Swedish Cyprus Expedition. Vol.IV-Part1D*, Lund.
- Beckman, G./T. Bryce/E. Cline 2011: *The Ahhiyawa Texts* (series: Writings from the ancient world, vol. 28), Atlanta, GA/Leiden [2012].
- Beckman, G. 1999: *Hittite Diplomatic Texts* (series: Writings from the ancient world, vol. 7), Atlanta, GA (second edition).
- Bernabé, A./Luján, E.R. 2008. Mycenaean Technology, in Y. Duhoux, A. Morpurgo-Davies, (eds.), *A Companion to Linear B - Mycenaean Greek Texts and their World*, Louvain-La-Neuve/Dudley, MA, Peeters, vol.1, 201-233.
- Betancourt, P./V. Karageorghis/R. Laffineur/W-D. Niemeier (eds) 1999: *MELETEMATA. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*, 3 vols (series: Aegaeum, vol. 20), Liège/Austin, TX.
- Bietak, M./N. Marinatos/C. Palyvou, with a contr. by A. Brysbaert 2007: *The Taureador Scenes in Tell el-Dab^ca (Avaris) and Knossos* (series: Denkschriften der Gesamtakademie, vol. 43; Untersuchungen der Zweigstelle Kairo des Österreichischen archäologischen Institutes, vol. 27), Wien.
- Bietak, M. 1995: Connections between Egypt and the Minoan World – New Results from Tell El Dab^ca, in: Davies/Schofield 1995, 19-28.
- Blegen, C. 1963: *Troy and the Trojans* (series: Ancient peoples and places, vol. 32), London/New York.
- Breasted, J.H. 2001a: *Ancient Records of Egypt, vol. 2: The Eighteenth Dynasty, Translated and Edited by --*, Urbana, IL/Chicago, IL [reprint of the edition Chicago/London/Leipzig, 1906].
- Breasted, J.H. 2001b: Reprint. *A History of Egypt. Vol.II*. Safety Harbor/FL; 1909.
- Bryce, T. 1989: Ahhiyawans and Mycenaean – An Anatolian Viewpoint, *Oxford Journal of Archaeology* 8(3), 297-310.
- Bryce, T.R. 2005: *The Kingdom of the Hittites*, Oxford/New York (2nd edition).
- Bryce, T.R/ 2006: *The Trojans and their Neighbours* (series: Ancient peoples), London/New York.

Bryce, T., in consultation with H.D. Baker *et alii*, 2009: *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, London/New York.

Bryce, T. forthcoming: Links and Relationships between Greece and Anatolia in the Late Bronze Age, in: Teffeteller, A. (ed.), *Mycenaeans and Anatolians in the Late Bronze Age: The Ahhiyawa Question*, Quebec, QC [the paper was kindly provided to the author by Professor Bryce].

Brysbaert, A. 2008: *The Power of Technology in the Bronze Age Eastern Mediterranean – The Case of the Painted Plaster* (series: Monographs in Mediterranean archaeology, vol. 12), London.

Cary 1937: [see above *ad* TEXT AND EDITIONS Dionysius of Halicarnassus].

Cavanagh, W. 2008: Burial Customs and Religion: Death and the Mycenaeans, in: Cynthia W. Shelmerdine (ed.), *The Cambridge Companion to The Aegean Bronze Age*, Cambridge/New York, 327-341.

Cavanagh, W./C. Mee, 1999: Building the Treasury of Atreus, in: Betancourt *et alii*. 1999, vol. 1, 93-102.

Cline, E.H. 1996: Aššuva and the Achaeans: The "Mycenaean" Sword at Hattušas and its possible implications. *BSA* (91):137-151.

Cline, E.H. 1997: Achilles in Anatolia: Myth, History and the Aššuva Rebellion, in: Young, G.D./M.W. Chavalas/R.E. Averbeck (eds), *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael C. Astour on his 80th Birthday*, Bethesda, MD, 189-210.

Cline, E.H. 2004: Amenhotep III, the Aegean and Anatolia, in: O'Connor, D./E.H. Cline (eds), *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor, MI, 236-250 [reprint of the 1998 edition].

Cline, E.H. 2009: *Sailing the Wine-Dark Sea - International Trade and the Late Bronze Age Aegean*, Oxford [reprint of the 1994 edition] (series: BAR international series, vol. 591).

Cline, E.H. (ed.) 2012: *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean* (series: Oxford Handbook series), Oxford.

Cline, E.H./S. Stannish 2011: Sailing the Great Green Sea? Amenhotep III's "Aegean List" from Kom el-Hetan, Once More, *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 3(2), 6-16.

- Colburn, S. 2007: The Symbolic Significance of Distance in the Homeric Epics and the Bronze Age Aegean, in: Morris/Laffineur 2007, 203-211.
- Coleman, D.J./C. Manassa 2007: *Tutankhamun's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, Somerset, NJ.
- Collins, B-J. 2007: *The Hittites and their World* [2008] (series: Archaeology and biblical studies, vol. 7), Atlanta, GA/Leiden.
- Crevasco, V./R. Laffineur 1999: The Engineering of Mycenaean Tholoi – The Circular Tomb at Thorikos Revisited, in: Betancourt *et alii*, 1999, vol. 1, 139-148.
- Dakouri-Hild, A. 2012: Thebes, in: E.H. Cline, (ed.), *The Oxford Handbook of the BA Aegean*, Oxford, 690-711.
- Davies, W.V./L. Schofield (eds) 1995: *Egypt, the Aegean and the Levant – Interconnections in the Second Millennium B.C.*, London.
- De Jesus, P. 1978: Metal Resources in Ancient Anatolia, *Anatolian Studies* 28, 97-102.
- Dickinson, O. 2003: *Αιγαίο - Εποχή του Χαλκού*, Athens [translation of: *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, 1994].
- Dikaios, P. 1971: Enkomi, Excavations 1948-1958, vol.2, Mainz-am-Rhein.
- Doxey, D. 1987: Causes and Effects of the Fall of Knossos in 1375 BC, *Oxford Journal of Archaeology*, 6(3), 301-324.
- Duhoux, Y. 2008. Mycenaean Anthology, in Y. Duhoux, A. Morpurgo-Davies, (eds.), *A Companion to Linear B - Mycenaean Greek Texts and their World*, Louvain-La-Neuve/Dudley, MA, Peeters, vol.1, 243-397.
- French, E. 2012: Mycenae, in: Cline 2012, 671-679.
- Freu, J./M. Mazoyer 2008: *Les Hittites et leur histoire*, vol. III: *L'Apogée du Nouvel Empire Hittite* – (series: collection KUBABA, série Antiquité, vol. XIV), Paris.
- Freu, J./M. Mazoyer/I. Klock-Fontanille 2007: *Les Hittites et leur histoire*, vol. I: *Des origines à la fin de l'Ancien Royaume Hittite* (series: collection KUBABA, série Antiquité, vol. VI), Paris.
- Garcia Ramon J.L. 2011: Mycenaean Onomastics, in: Duhoux, Y./A. Morpurgo-Davies, (eds.), *A Companion to Linear B - Mycenaean Greek Texts and Their World*, Leuven, Peeters, vol.2, 213-251.
- Gardiner, A.H. 1961: *Egypt of the Pharaohs: an Introduction*, Oxford.

Giannakos, K. 2012: *Aegean Type Sword and Finds at Hattusa: Technology, Sources and dating of Trojan War*, Saarbrücken.

Giannakos, K. 2013: Aegean type Swords and Finds in Anatolia, Technology of Metals and Structures, Written Sources and the Dating of Trojan War, in: Bombardieri, L./A.D'Agostino/G. Guarducci/V. Orsi/S. Valentini (eds) 2013: *SOMA 2012: Identity and Connectivity. Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy, 1–3 March 2012*, vol. 1 (series: BAR International series 2581(1)), Oxford, 427-440.

Giannakos, K. 2015: The Aegean type Sword found at Hattuša and the written Sources about the Exchange of Technology at the LBA, in: N. Stampolides/C. Maner/K. Kopanias (eds), Symposium NOSTOI, Istanbul, 969-986.

Goren, Y./, I. Finkelstein/N. Na'aman. 2004: *Inscribed in Clay: Provenance Study of the Amarna Tablets and Other Ancient Near Eastern Texts*, Sonia and Marco Nader Institute of Archaeology, Tel Aviv University.

Gurney, O.R. 1990: *The Hittites*, London [fourth, revised edition].

Güterbock, H.G. 1986: Troy in Hittite Texts? - Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History, in: Mellink 1986, 33-44.

Güterbock, H.G. 1997a: The Hittites and the Aegean World: Part 1: The Ahhiyawa Problem Reconsidered, in: Hoffner Jr., H.A. (ed.), *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (series: Assyriological Studies, vol. 26), Chicago, IL 199-204 [Güterbock's article was originally published in the *American Journal of Archaeology* 87(2) 1983, 133-138].

Güterbock, H.G. 1997b: Hittites and Akhaeans: A New Look, in: Hoffner Jr., H.A. (ed.), *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (series: Assyriological Studies, vol. 26), Chicago, IL 205-210 [Güterbock's article was originally published in the proceedings of the American Philosophical Society (128) 1984, 114-122].

Hawkins, J.D. 2003: Scripts and Texts, in: Melchert 2003a, 128-169.

Hoffner Jr, H.A. (ed. by G.M. Beckman) 2009: *Letters from the Hittite Kingdom* (series: Writings from the Ancient World, vol. 15), Atlanta, GA/Leiden.

Hooker J.T. 1994: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β*, V. Aravantinos (ed.), MIET, Αθήνα, traduction: H.E. Maravelas, *Linear B: An Introduction*, Bristol Classical Press, UK, 1980.

- Hope Simpson, R./D.K. Hagel. 2006: *Mycenaean Fortifications, Highways, Dams and Canals* (series: Studies in Mediterranean Archaeology, Monographs, vol. 133), Sävedale.
- Huxley, G.L. 1960: *Achaean and Hittites*, Oxford.
- Iakovides, S. 1997: Ο Γλάς και η Μυκηναϊκή Αποστράγγιση της Κοπαΐδος, in: *Αρχαία Ελληνική τεχνολογία : Πρακτικά 1ο Διέθνες Συνέδριο/Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Greek Technology, Thessaloniki, 4-7 September 1997*, Θεσσαλονίκη (Thessaloniki), 35-41.
- Kakavogianni, O./K. Douni/F. Nezeri/M. Georgakopoulou/I. Mpsiakos 2006: Απόπειρα Τεχνολογικής Προσέγγισης της Παραγωγής Αργύρου και Μολύβδου κατά την Τελική Νεολιθική και Πρωτοελλαδική Ι Περίοδο στα Μεσόγεια, in: Γ. Καζαζή [G. Kazazê] (ed.), *2ο Διεθνές Συνέδριο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας: πρακτικά/2nd International Conference on Ancient Greek Technology, Athens, 17-21 October 2005*, Αθήνα (Athens), 77-83.
- Karetsou, A./M. Andreadaki-Vlaziaki/N. Papadakis (eds) 2000: *Κρήτη – Αίγυπτος, Πολιτιστικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών – Κατάλογος*, Heraklion.
- Kelder, J.M. 2010: *The Kingdom of Mycenae: a Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean*, Bethesda, MD [originally dissertation, Vrije Universiteit, Amsterdam].
- Kelder, J.M. 2013: Ahhiyawa and the World of the Great Kings: A Re-evaluation of Mycenaean Political Structures, in: Papadopoulos, A. (ed.), *Recent Research and Perspectives on the Late Bronze Age Eastern Mediterranean* (Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society 44, 2012), 41-52.
- Kirk G.S. 1962: *The Songs of Homer*, Cambridge, NY, Cambridge University Press.
- Kitchen, K.A. 1982: *Pharaoh Triumphant: The life and Times of Ramesses II* (series: Monumenta Hannah Sheen dedicata, vol. 2), Warminster/ Mississauga, ON.
- Knauss, J. 2001: Späthelladische Wasserbauten: Erkundungen zu wasserwirtschaftlichen Infrastrukturen der mykenischen Welt: Zusammenfassung aller bisherigen Untersuchungsberichte (series: Wasserbau und Wasserwirtschaft, vol. 90), München/Obernach.
- Knapp, B.A. 2013: *The Archaeology of Cyprus – From Earliest Prehistory through the Bronze Age*, N.Y., Cambridge University Press.
- Knapp, B.A. 2008: *Prehistoric & Protohistoric Cyprus, Identity, Insularity, and Connectivity*, Oxford/New York.

- Korfmann, M. 1986: Beşik Tepe: New Evidence for the Period of the Trojan Sixth and Seventh Settlements, in: Mellink 1986, 17-28.
- Kozloff, A.P. 2012: *Amenhotep III, Egypt's Radiant Pharaoh*, Cambridge/New York.
- Latacz, J. 2004: *Troy and Homer – Towards a Solution of an Old Mystery*, Oxford/New York [translation by Kevin Windle and Rosh Ireland of: *Troia und Homer, Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels. Umgekürzte, überarbeitete Taschenbuchausgabe*, München, 2003].
- Liddell, H.D./Scott, R. 1997. *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, I. Σιδέρης, Athens.
- Lichtheim, M. 2006: *Ancient Egyptian Literature*, vol. II: *The New Kingdom*, Berkeley, CA [2nd revised edition]
- Lucas, A. 1948: *Ancient Egyptian Materials and Industries*, London [third, revised edition; first edition 1926].
- Macqueen, J.G. 1986: *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor* (series: Ancient peoples and places, vol. 83) [2nd revised and enlarged edition], London/New York
- Maner, Ç. 2012: A Comparative Study of Hittite and Mycenaean Fortification Architecture, in: N. Stampolidis. N./A. Kanta/A. Giannikouri (eds), *Athanasia. The Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age, International Archaeological Conference, Rhodes, 28-31 May, 2009*, Heraklion, 55-66.
- Maran, J. 2012: Tiryns, in: Cline 2012, 722-734.
- Mee, C. 1978: Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C., *Anatolian Studies* 28, 121-156.
- Mee, C. 1998: Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age, in: Cline, E.H./D. Harris-Cline (eds), *The Aegean and the Orient in the Second Millennium, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997* (series: Aegaeum, vol. 18), Liège/Austin, TX, 137-148.
- Melchert, H.C. (ed.) 2003a: *The Luwians* (series: Handbook of Oriental Studies = Handbuch der Orientalistik. Section 1, The Near and Middle East, vol. 68), Leiden/Boston.
- Melchert, C.H. 2003b: Introduction - Chapter 1 and Prehistory - Chapter 2, in: Melchert 2003a, 1-26.
- Melena, J.L. 2014: Mycenaean Writing, in Y. Duhoux/A. Morpurgo-Davies, (eds), *A Companion to Linear B - Mycenaean Greek Texts and their World*, Louvain-La-Neuve/Dudley, MA, Peeters, vol.3, 3-186.

- Mellink, M.J. (ed.) 1986: *Troy and the Trojan War, A Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984*, Bryn Mawr, PA.
- Merrillees, R. 2011: Alashiya: A Scientific Quest for its Location, in: P. Betrancourt/S. Ferrence (eds.), *Metallurgy: Understanding How, Learning Why – fs James D. Muhly*, INSTAP, Philadelphia, 255-264.
- Michailidou, A. 2005: *Weight and Value in Pre-Coinage Societies: an Introduction* (series: ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ: ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ, ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ/Research Centre for Greek and Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, vol. 42), Athens.
- Michailidou, A. 2008: *Weight and Value in Pre-Coinage Societies, Volume II: Sidelights on Measurement from the Aegean and the Orient*, (series: ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ: ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ, ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ/Research Centre for Greek and Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, vol. 61), Athens.
- Middleton, G. 2010: The Collapse of Palatial Society, in: G.D. Middleton (ed), *The Collapse of Palatial Society in LBA Greece and the Postpalatial Period* (series: BAR international series, vol. 2110; revised edition of dissertation, University of Durham 2008). Oxford.
- Miller, J.L. 2013: *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts* (series: Writings from the ancient world, vol. 31), Atlanta, GA.
- Moran, W.L. 1992: *The Amarna Letters*, Baltimore [see above *ad* TEXTS AND EDITIONS: EA].
- Morpurgo-Davies, A. 1988. Mycenaean and Greek Language, in A. Morpurgo-Davies, Y. Duhoux, (eds.), *Linear B - A 1984 Survey*, Louvain-La-Neuve, Peeters, 75-125.
- Morris, S.P./R. Laffineur (eds) 2007: *EPOS. Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology. Proceedings of the 11th International Aegean Conference Los Angeles, UCLA - The J. Paul Getty Villa, 20-23 April 2006, Liège/Austin, TX* (series: Aegaeum, vol. 28).
- Mountjoy, P. 1997: Troia Phase VI_f and Phase VI_g: The Mycenaean Pottery, *Studia Troica* 7, 275-294.
- Mountjoy, P. 1999: Troia VII Reconsidered, *Studia Troica* 9, p.295-346.
- Mountjoy, P.A. 2015: The East Aegean–West Anatolian Interface in the 12th Century BC, in: Stampolidis, N.Chr./Ç. Maner/K. Kopanias (eds.), *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration & Integration in the Aegean Islands & W. Anatolia – Late Bronze Age & Early Iron Age*, İstanbul.

- Muhly, J.D. 1997: Metals and Metallurgy: Using Modern Technology to Study Ancient Technology, in: *Αρχαία Ελληνική τεχνολογία: Πρακτικά 1ο Διεθνές Συνέδριο/Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Greek Technology, Thessaloniki, 4-7 September 1997*, Θεσσαλονίκη (Thessaloniki), Athens (Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας), 27-37.
- Muhly, J.D. 2006: Texts and Technology. The Beginnings of Iron Metallurgy in the Eastern Mediterranean, in: Γ. Καζαζή [G. Kazazê] (ed.), *2ο Διεθνές Συνέδριο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας: πρακτικά/2nd International Conference on Ancient Greek Technology, Athens, 17-21 October 2005*, Athens, 19-31.
- Muhly, J.D. 2008: Ayia Photia and the Cycladic Element in Early Minoan Metallurgy, in: Tzachili, I. (ed.), *Aegean Metallurgy in the Bronze Age: Proceedings of an International symposium held at the University of Crete, Rethymnon, Greece, on November 19-21, 2004*, Rethymnon, 69-74.
- Mumford, G. 2001: Mediterranean Area, in: Redford, D.B. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, vol. 2: *G-O*, Oxford/New York, 358-367.
- Mylonas, G.E. 1983: *Πολύχρυσοι Μυκήναι*, Αθήνα (Athens). [also published as *Mycenae Rich in Gold*, same year, same publisher].
- Nagy, G. 2010: *Homer the Preclassic* (series: Sather classical lectures, vol. 67), Berkeley/Los Angeles, CA.
- Niemeier, W-D. 1998: The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples, in: Gitin, S./A. Mazar/E. Stern (eds), *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early tenth Centuries BCE: in Honor of Professor Trude Dothan*, Jerusalem, 17-65.
- Niemeier, W-D. 2005: Minoans, Mycenaeans, Hittites and Ionians in Western Asia Minor - New Excavations in Bronze Age Miletus-Milawanda, in: A. Villing (ed.), *The Greeks in the East* (series: The British Museum research publication, no. 157), London, 1-36
- Ogden, J.2000: Metals, in: Nicholson, P.T./I. Shaw (eds), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge, 148-76.
- Page, D. 1988: *Η Ιλιάς και η Ιστορία*, Αθήνα (Athens) [translation by K. Panêgurê of: *History and the Homeric Iliad*, Berkeley/Los Angeles, CA 1963].

- Palyvou, C. 1997: Απογευτικά Δίκτυα και Εγκαταστάσεις Υγιεινής της 2ης Χιλιετίας π.Χ. στο Αιγαίο, in: *Αρχαία Ελληνική τεχνολογία: Πρακτικά 1ο Διεθνές Συνέδριο/Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Greek Technology, Thessaloniki, 4-7 September 1997*, Θεσσαλονίκη (Thessaliniki), 381-389.
- Palyvou, C. 1999: Theran Architecture through the Minoan looking Glass, in: Betancourt *et alii* 1999 vol. II, 609–618.
- Palyvou, C. 2005a: Οικοδομική Τεχνολογία των Προϊστορικών Χρόνων, *Αρχαιολογία & Τέχνες* 94, 12-18.
- Palyvou, C. 2005b: *Akrotiri Thera. An Architecture of Affluence 3500 Years Old* (series: Prehistory monographs, vol. 15), Philadelphia, PA.
- Palyvou, C. 2009: The Comparative Analysis of Spatial Organization as a Tool for Understanding Aegean Bronze Age Architecture: Minoan and Mycenaean, in: Palyvou, C./A. Kyriatsoulis (eds.) 2009, *Bronze Age Architectural Traditions in the Eastern Mediterranean, Diffusion and Diversity = Architektonische Traditionen im östlichen Mittelmeer während der Bronzezeit: Verbreitung und Vielfalt*, Weilheim (Oberbayern), 115-124.
- Palyvou, C./T.P. Tassios/K. Stournaras/K. Geralis. 2001: Adobe Structures at Mycenae, in: Θ. Π. Τάσιος (ed.), Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008, Athens, 521–528.
- Panagiotopoulos, D. 2006: Reprint: Foreigners in Egypt in the Time of Hatshepsut and Thutmose III, in: Cline, E.H./D.B. O'Connor (eds), *Thutmose III – A New Biography*, Ann Arbor, MI, 271-287.
- Papademetriou, A. 2001: *Tiryns – A Guide to its History and Archaeology*, Athens [translation by A. Doumas of Τίρυνς: Ιστορικός και αρχαιολογικός οδηγός by the same author, same year of publication].
- Peltenburg, E. 2012: Text Meets Material in Late Bronze Age Cyprus, in: A. Georgiou, (ed.), *Cyprus an Island Culture - Society and Social Relations from the Bronze Age to the Venetian Period*”, *Oxbow, UK*, 17-44.
- Peltenburg, E. 1996: From Isolation to Stae Formation in Cyprus, c. 3500-1500 BC, in: V. Karageorghis, D. Michaelides (eds.), *The Development of the Cypriot Economy*, University of Cyprus and Bank of Cyprus, Nicosia.
- Philips, J. 2007: The Amenhotep III ‘Plaques’ from Mycenae: Comparison, Contrast and a Question of Chronology, in: Bietak, M./E. Czerny (eds), *The Synchronisation of Civilisations in*

- the Eastern Mediterranean in the Second Millenium BC III: Proceedings of the SCIEM 2000 - 2nd EuroConference, Vienna, 28th of May - 1st of June 2003* (series: Denkschriften der Gesamtakademie, Bd. 37; Contributions to the chronology of the Eastern Mediterranean, vol. 9), Wien, 479-493.
- Popham, M.R. 1970: *The Destruction of the Palace at Knossos: Pottery of the Late Minoan IIIA Period* (series: Studies in Mediterranean archaeology, vol. 12), Göteborg.
- Promponas, J. 1990. *Σύντομος Εισαγωγή εις την Μυκηναϊκήν Φιλολογίαν*, Athens.
- Redford, D.B. 1992, *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Princeton, NJ.
- Redford, D.B. 2003: *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*, (series: Culture and history of the ancient Near East, vol. 16) Leiden.
- Redford, D.B. 2006: *A History of Ancient Egypt: Egyptian Civilization in Context*, Dubuque, IA.
- Ruijgh, C.J. 2011: Mycenaean and Homeric Language, in: Y. Duhoux/A. Morpurgo-Davies (eds.), *A Companion to Linear B*, vol.2, Leuven, 253-298.
- Ruijgh, C.J.. 1967. *Études sur la Grammaire et le Vocabulaire du Grec Mycénien*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- Sakellarakis, G./E. Sakellaraki. 1991: *Κρήτη - Αρχάνες - Ανασκαφή Αρχανών*, Athens.
- Sakellarakis, G./E. Sakellaraki. 1997 : *Αρχάνες - Μια Νέα Ματιά στη Μινωική Κρήτη, vol. 1 Ammos publ., Institution Eleni's Nakou, Athens.*
- Sandars, N.K. 1963: Later Aegean Bronze Swords, *American Journal of Archaeology* 67(2), 117-153.
- Sandars, N.K. 2001: *Οι Λαοί της Θάλασσας – Πολεμιστές στην Αρχαία Μεσόγειο 1250 - 1150 π.Χ.*, Athens [translation by E. Asteriou of *The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C*, London/New York, 1976].
- Schulman, A.R. 1988: Hittites, Helmets and Amarna: Akhenaten's First Hittite War, in: Redford, D.B. (ed.), *The Akhenaten temple project, vol. 2: Rwd-mnw, Foreigners and Inscriptions*, vol. 2 (series: Aegypti texta propositaque, vol. 1), Toronto, ON, 53-79.
- Seeher, J. 2006: *Hattusha Guide: a Day in the Hittite Capital*, 3rd revised and enlarged edition, (series: Ancient Anatolian towns, vol. 2), İstanbul.
- Shaw, I. 2000: Reprint. *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford/New York.
- Shaw, J. 2009: The Character, Genesis and Influence of Minoan Palatial Architecture, in: Kyriatsoulis, A. (ed.), *Bronze Age Architectural Traditions in the Eastern Mediterranean:*

Diffusion and Diversity: Proceedings of the (2nd International) Symposium, 07.-08.05.2008 in Munich/Gasteig München = Architektonische Traditionen im östlichen Mittelmeer während der Bronzezeit: Verbreitung und Vielfalt, Weilheim, OB, 61-89.

Singer, I. (2011), *The Calm Before the Storm: Selected Writings of Itamar Singer on the End of the Late Bronze Age in Anatolia and the Levant* (series: Writings from the Ancient World Supplement), Leiden.

Shelton, K. 2012: Mainland Greece – LBA, in: Cline 2012, 139-148.

Sherratt, S. 2001: Potemkin Palaces and Route-based Economics, in: S. Voutsaki/J. Killen, (eds.), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States*, Cambridge, 214-238.

Singer, I. (2011), *The Calm Before the Storm: Selected Writings of Itamar Singer on the End of the Late Bronze Age in Anatolia and the Levant* (series: Writings from the Ancient World Supplement), Leiden.

Stos-Gale, Z.A./N.H. Gale 1982: The Sources of Mycenaean Silver and Lead, *Journal of Field Archaeology*, 9(4), 467-485.

Stos-Gale, Z.A./N.H. Gale/J. Houghton. 1995: The Origin of Egyptian Copper, Lead-Isotope Analysis of Metals from El-Amarna, in: Davies/Schofield 1995, 127-135.

Strange, J. 1980: *Caphtor, Keftiu: A new Investigation* (series: Acta theologica danica, vol. 14), Leiden.

Tassios, T.P. 2001: Counter Fertilization of Science and Technology in Ancient Greece, in: Θ. Π. Τάσιος, *Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008*, Αθήνα (Athens), 529-532.

Tassios, T. 2005: Τεχνολογία στην Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, *Αρχαιολογία & Τέχνες* 94, 8-11.

Tassios, T. 2006a: Mycenaean Technology, in Θ. Π. Τάσιος, *Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008*, Athens, 575 – 603

Tassios, T. 2006b: Selected Topics of Water Technology in Ancient Greece, in: Θ. Π. Τάσιος, *Πρόσφατο Δημοσιευμένο Έργο 1996 – 2008*, Athens, 604-629.

Tassios, T. 2008: Mycenaean Technology, in: Paipetis, S.A. (ed.), *Science and Technology in Homeric Epics* (electronic reproduction 2009, Boulder, CO), Dordrecht.

Tolman, H.C./G.C. Scoggin 2013: *Mycenaean Troy – Based on Dörpfeld's Excavations in the Sixth of the Nine Buried Cities at Hissarlik, s.l.*[original edition: Ithaca, NY, 1903]

Treuil, R./P. Darcque/J.-Cl. Poursat/G. Touchais 1996: *Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη νεολιθική και την εποχή του χαλκού*, Athens, translation by O. Polychronopoulou and A.

- Philippa-Touchais of *Les civilisations égéennes du Néolithique et de l'Age du Bronze*, Paris, 1989.
- Tsountas, C. 1996: *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης*, Athens [reprint of the 1928 edition, Athens].
- Tzahili, I. 2008: Aegean Metallurgy in the Bronze Age: Recent Developments, in: Tzachili, I. (ed.), *Aegean Metallurgy in the Bronze Age: Proceedings of an International symposium held at the University of Crete, Rethymnon, Greece, on November 19-21, 2004*, Rethymnon, 7-33.
- Varoufakis, G. 2005: *History of Iron from Homer to Xenophon: the Iron Finds and the Ancient Greek Literature with the Eye of a Metallurgist*, Athens.
- Varoufakis, G.J. 1999: *Ancient Greece and Standards – The history and control of the materials which left their mark on Greek civilisation*, Aeolos publications, Athens translated by Aikaterini Apostolaki, edited by Cox and Solman.
- Ventris, M./J. Chadwick. 1956: Documents in Mycenaean Greek, London.
- Vermeule, E.D.T. 1983: Response to Hans Güterbock: The Hittites and the Aegean World: Part 3, *American Journal of Archaeology*, 87(2), 141-143.
- Vermeule, E.D.T. 1986: Priam's Castle Blazing: A Thousand Years of Trojan Memories, in: Mellink 1986, 77-92.
- Voutsaki, S. 2001: Economic Control, Power and Prestige in the Mycenaean World: The Archaeological Evidence, in: S. Voutsaki/J. Killen (eds), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States: Proceedings of a Conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge* (series: Cambridge philological society. Supplementary Volume; no. 27), Cambridge, 195-213.
- Voutsaki, S. 2005: Social and Cultural Change in the Middle Helladic Period: Presentation of a New Project, in: A. Dakouri-Hild/S. Sherratt (eds), *Autochthon: Papers Presented to O. T. P. K. Dickinson on the Occasion of his Retirement : Institute of Classical Studies, University of London, 9 November 2005* (series: BAR international series, vol. 1432), Oxford, 134-143.
- Voutsaki, S. 2012: Mainland Greece - MBA, in: Cline 2012, 99-112.
- Wachsmann, S. 1987: Aegeans in Theban Tombs, Leuven.
- Warren. P. 1995: Minoan Crete and Pharaonic Egypt, in: Davies/Schofield 1995, 1-18
- Watkins, C. 2008: Hittite, in: Woodard, R.D. (ed.), *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge/New York, 6-30.

- Watkins, C. 1986: The Language of the Trojans, in: Mellink 1986, 45-62.
Website: <<http://www.mockfont.com/old/>, fonts of Linear B'>, by Curtis Clark.
- Whitelaw, T. 2005: A Tale of Three Cities-Chronology and Minoanisation at Phylakopi in Melos, in: A. Dakouri-Hild/S. Sherratt (eds.), *Autochthon fs Dickinson*, Oxford, 37-69.
- Wiener, M.H. 2007: Homer and History: Old Questions, New Evidence, in: Morris/Laffineur 2007, 3-34.
- Wiener, M.H. forthcoming: Oh, No – Not Another Chronology!, in: O. Goelet/A. Oppenheim (eds), *The Art and Culture of Ancient Egypt: Studies in Honor of Dorothea Arnold* (series: Bulletin of the Egyptological Seminar of New York (=BES), vol. 19), New York [the paper was kindly provided to the author by Dr. Wiener].
- Yakar, J. 1976: Hittite Involvement in Western Anatolia, *Anatolian Studies* 26, 117-128.
- Yener, A.K. 1986: The Archaeometry of Silver in Anatolia: The Bol-kardağ Mining District, *American Journal of Archaeology* 90(4), 469-472.
- Yener, A.K. 2000: *The Domestication of Metals: the Rise of Complex Metal Industries in Anatolia* (series: Culture and history of the ancient Near East, vol. 4), Leiden.

Konstantinos Giannakos,
Civil Engineer, PhD, Fellow ASCE
Address: 108 Neoreion str., Piraeus, 18534.
Greece
kongiann@otenet.gr
<http://giannakoskonstantinos.com/wp>